

PRACE

Institutu
Europy
Środkowej

Jakub Olchowski

Zbrodnie wojenne Federacji Rosyjskiej podczas agresji na Ukrainę

PRACE Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzent dr Tomasz Lachowski, Uniwersytet Łódzki

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej

Numer 11/2023

Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej

ISBN 978-83-67678-31-5

Wydawca Instytut Europy Środkowej

ul. Niecała 5

20-080 Lublin

www.ies.lublin.pl

Projekt okładki i skład www.targonski.pl

Fotografie na okładce © Kharaim Pavlo | shutterstock.com

© BARANOV OLEKSANDR | shutterstock.com

© Oleksii Synelnykov | shutterstock.com

Instytut
Europy Środkowej

Nr 11/2023

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Jakub Olchowski

**Zbrodnie wojenne
Federacji Rosyjskiej
podczas agresji na Ukrainę**

Lublin 2023

Spis treści

Tezy	7
Wprowadzenie	9
1. Definiowanie zbrodni wojennych oraz innych zbrodni międzynarodowych popełnionych w czasie rosyjskiej agresji na Ukrainę	15
2. Specyfika działań Rosji wobec Ukrainy	23
3. Zbrodnie	33
4. Fałszywa symetria	63
5. Kwestia odpowiedzialności Rosji	69
Podsumowanie	75
Bibliografia	79

■ Tezy

W świetle prawa międzynarodowego oraz międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych wskazuje się następujące czyny o charakterze przestępczym: zbrodnię agresji, zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości oraz ludobójstwo.

Federacja Rosyjska w czasie wojny, rozpoczętej w wyniku nowej odsłony agresji na Ukrainę 24 lutego 2022 r., na szeroką skalę łamie prawo humanitarne konfliktów zbrojnych. Specyfika działań Rosji pozwala założyć, że popełniane przez nią zbrodnie wojenne nie są jedynie „efektem ubocznym” walk, ale elementem rosyjskiego *modus operandi* – celem jest zastraszenie i złamanie ukraińskiego oporu. Ponadto, bezwzględne działania Rosji mają charakter systemowy, co wynika z natury tego konfliktu. Agresja Rosji wobec Ukrainy, *de iure* i *de facto* zapoczątkowana w 2014 r. aneksją Półwyspu Krymskiego i utworzeniem tzw. republik ludowych na Donbasie, motywowana jest dążeniem do zniszczenia ukraińskiej państwowości i tożsamości oraz całkowitego podporządkowania sobie Ukrainy przy użyciu wszelkich środków.

By osiągnąć ten cel, Rosja łamie prawo międzynarodowe i dopuszcza się zbrodni wojennych z premedytacją. Katalog tych działań obejmuje zarówno przestępstwa przeciw życiu i zdrowiu ludności cywilnej i jeńców wojennych, deportacje, celowe niszczenie infrastruktury cywilnej, jak i przestępstwa przeciwko dziedzictwu kulturowemu oraz środowisku naturalnemu. W chwili obecnej (jesień 2023 r.) działania wojenne trwają i niemożliwe jest precyzyjne oszacowanie skali materialnych i niematerialnych konsekwencji przestępczych działań Rosji, tego, jak zostaną zakwalifikowane (dotyczy to np. kwestii uznania rosyjskich zbrodni w Ukrainie za ludobójstwo), oraz tego, czy i jakie będą ich konsekwencje prawne.

Władze Ukrainy od chwili wtargnięcia sił rosyjskich szeroko i konsekwentnie informują o zbrodniach wojennych popełnianych przez Rosję, starają się je ewidencjonować oraz, jeśli istnieje taka możliwość, ścigać sprawców. Kampania informacyjna ma też na celu przyciąganie uwagi międzynarodowej opinii

publicznej i pozyskiwanie jej wsparcia dla Ukrainy. Jednocześnie powoduje to reakcję Rosji i przychylnych jej środowisk na świecie – negowane są zbrodnie rosyjskie, oskarżana o nie jest strona ukraińska, podkreśla się, że to Zachód, a zwłaszcza Stany Zjednoczone, są odpowiedzialne za zbrodnie wojenne.

Propagowana przez Rosję teza o „symetrii” działań Zachodu i Rosji, napędzająca istniejące w wielu częściach świata resentymenty antyzachodnie, jest ważnym elementem dezinformacyjnej strategii Rosji – jest fałszywa. Po zakończeniu II wojny światowej państwa zachodnie, w toku licznych konfliktów zbrojnych, dopuszczały się zbrodni wojennych (i w istocie dotyczy to przede wszystkim Stanów Zjednoczonych), nie miały one jednak charakteru masowego i zaplanowanego, jak w przypadku działań Rosji wobec Ukrainy. Inaczej też niż w przypadku Rosji, na demokratycznym Zachodzie były często nagłaśniane przez niezależne media i szeroko potępiane przez społeczeństwa – w rezultacie w niektórych przypadkach sprawcy zostali pociągnięci do odpowiedzialności karnej. Rosja popełnia zbrodnie wojenne w sposób planowy, m.in. atakując regularnie i z premedytacją obiekty cywilne, jest to akceptowane i popierane przez znaczną część społeczeństwa rosyjskiego, a rosyjskie media nie informują o tym (byłoby to zresztą karane jako „dyskredytacja armii rosyjskiej”).

Sposób działania Rosji wobec Ukrainy i postawa tak decydentów, jak i społeczeństwa rosyjskiego w istotnym stopniu warunkowane są historycznie – w Związku Radzieckim i Federacji Rosyjskiej zbrodnie wojenne nigdy nie były osądzone i karane. Rosjanie, na poziomie państwa i społeczeństwa, nie rozliczyli się z własną historią – rezultatem jest nie tylko przekonanie, że Rosja nigdy nie była i nie jest agresorem, a jedynie się broni przed agresją innych (tym samym nie może, walcząc w słusznej sprawie, dopuszczać się zbrodni), ale i poczucie bezkarności wśród oficerów, żołnierzy i członków rosyjskich jednostek paramilitarnych, uczestniczących w wojnie z Ukrainą. Ponadto rosyjska propaganda, konsekwentnie nawiązując do bardzo ważnego w Rosji mitu „Wielkiej Wojny Ojczyźnianej” i określając Ukraińców mianem „nazistów”, skutecznie ich odhumanizowała, co w efekcie dało szerokie społeczne przyzwolenie na ich mordowanie i brutalne traktowanie.

Wprowadzenie

Nowej odsłonie agresji Rosji na Ukrainę, rozpoczętej 24 lutego 2022 r., od pierwszych dni towarzyszyły doniesienia o licznych zbrodniach wojennych, popełnianych przez armię rosyjską na zajmowanych przez nią terytoriach Ukrainy. Bezwzględność Rosjan, skala ich okrucieństwa tak wobec ludności cywilnej, jak i wziętych do niewoli żołnierzy ukraińskich, a także charakter tych działań, w wielu przypadkach wskazujący jednoznacznie, że były one celowe i zaplanowane, przyczyniły się w znacznej mierze do bezprecedensowej (zapewne nieoczekiwanej przez Rosję) reakcji państw i społeczeństw, zwłaszcza zachodnich, a także organizacji między-

narodowych, na agresję Rosji. Podkijowska Bucza, która stała się powszechnie znanym symbolem rosyjskich zbrodni, po jej wyzwoleniu przez wojska ukraińskie była wielokrotnie odwiedzana przez zachodnich polityków. Los jej mieszkańców był jednym z zasadniczych czynników sprowadzających na Rosję potępienie i sankcje oraz budujących międzynarodowe poczucie solidarności z Ukrainą. To w konsekwencji zbrodni wojennych, w tym wypadku masowej wywózki do Rosji ukraińskich dzieci, Międzynarodowy Trybunał Karny podjął bezprecedensową decyzję o wydaniu listu gończego za urzędującą głową państwa, tj. Władimirem Putinem. Natomiast w odniesieniu do samej Ukrainy, w wymiarze wewnętrznym (także zapewne wbrew oczekiwaniom Rosji) informacje o kolejnych rosyjskich zbrodniach nie doprowadziły do osłabienia morale i woli oporu wśród Ukraińców, a przyniosły odwrotny skutek – skonsolidowały ich i wzmocniły ukraińską tożsamość narodową.

Wojna trwa i na obecną chwilę (jesień 2023 r.) nie da się jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie, kiedy i w jaki sposób się zakończy. Wojna zmienia też swój charakter, zmienił się również *modus operandi* Rosjan – obecnie mieszkańcy Ukrainy są terroryzowani nie tyle przez działania pacyfikacyjne rosyjskiej armii (i innych jednostek z nią współdziałających), ile przez codzienne ataki rakietowe na osiedla mieszkaniowe, szpitale itp.

Tym samym nie jest celem niniejszego opracowania wyczerpujące przedstawienie listy rosyjskich zbrodni wo-

jennych, popełnionych w czasie wojny z Ukrainą, prawne ich kwalifikowanie czy analizowanie kwestii ewentualnego pociągnięcia winnych do odpowiedzialności. Będzie to możliwe dopiero po zakończeniu działań wojennych i pod warunkiem, że wojna skończy się korzystnie dla Ukrainy – i w takim jednak przypadku ukaranie przedstawicieli władz Rosji oraz rosyjskich wojskowych, winnych zbrodni, może się okazać niemożliwe.

Celem jest ukazanie specyfiki i zakresu zbrodniczych działań, jakich dopuszcza się Federacja Rosyjska w czasie agresji na Ukrainę (po 24 lutego 2022 r.). Trzeba przy tym zauważyć, że tak długo, jak trwają działania wojenne, niemożliwa jest ocena realnej skali pogwałceń międzynarodowego prawa humanitarnego, jakich dopuściła się Rosja. Niemożliwe jest również ich skatalogowanie, a także przedstawienie szczegółowych statystyk. Po pierwsze wynika to z tego, że wojna wciąż trwa, po drugie natomiast jest to konsekwencją „mgły wojny” – Rosja nie przyznaje się do popełniania zbrodni wojennych, zaprzeczają im także prorosyjskie środowiska i media poza Rosją; z ostrożnością należy również podchodzić do niektórych relacji strony ukraińskiej, na których wiarygodność może mieć wpływ niepełny (w warunkach wojennego chaosu) dostęp do informacji bądź wysoki poziom emocji, związany, co zrozumiale, z dramatami wielu ludzi.

Informacje, dotyczące zbrodni wojennych w czasie wojny w Ukrainie, zbierane są zarówno przez instytucje ukraińskie (organy państwa, media, organizacje społeczeństwa obywa-

telskiego), jak i międzynarodowe, w tym organizacje międzynarodowe i pozarządowe. Jak wspomniano, należy mieć na uwadze, że ze względu na trwające działania wojenne podmioty te nie mają pełnego obrazu sytuacji i na podstawie ich ustaleń nie można aktualnie oszacować faktycznej skali i zasięgu pogwałceń praw człowieka i prawa humanitarnego.

Podnoszony bywa argument, że strona ukraińska, zmierzając do utrzymania uwagi świata, prowadzi politykę informacyjną wyolbrzymiającą skalę rosyjskich zbrodni. Należy jednak podkreślić, że zasadniczym i pierwotnym celem agresji Rosji nie jest opanowanie części terytorium Ukrainy ani zainstalowanie w Kijowie prorosyjskich władz, ale likwidacja państwa ukraińskiego i tożsamości ukraińskiej przy użyciu wszelkich dostępnych środków. Stąd mordy na cywilach, deportacje czy niszczenie dziedzictwa kulturowego. Wraz z upływem czasu i niepowodzeniami militarnymi Rosja zaczęła z kolei prowadzić wojnę na wyniszczenie, by zastraszyć Ukraińców i złamać ich morale – także z wykorzystaniem wszelkich dostępnych środków, stąd m.in. konsekwentne ataki na obiekty cywilne. Ponadto nie bez znaczenia jest fakt, że rosyjska propaganda, przedstawiająca Ukraińców jako „nazistów”, doprowadziła do ich dehumanizacji w oczach znacznej części społeczeństwa rosyjskiego, a w efekcie do akceptacji dla bezwzględnego ich traktowania. Rosjanie zakładają też zapewne, że nigdy nie zostaną pociągnięci do odpowiedzialności, ponieważ nie było dotychczas podobnego precedensu – zbrodnie okresu stalinowskiego oraz zbrodnie

wojenne z Afganistanu, Czeczenii czy Syrii nigdy nie zostały ukarane, ani w odniesieniu do decydentów politycznych, ani bezpośrednich wykonawców.

Wreszcie trzeba zaznaczyć, że z biegiem czasu i w miarę przedłużania się wojny oraz w związku z innymi wydarzeniami (problemy wewnętrzne, eskalacja konfliktu bliskowschodniego itp.) opinia publiczna w państwach zachodnich stopniowo obojętnieje wobec doniesień z Ukrainy, także tych dotyczących zbrodni wojennych, popełnianych przez Rosjan. Z kolei opinia publiczna w państwach poza Zachodem wykazuje ogólnie niewielkie zainteresowanie tą wojną bądź relatywizuje rosyjskie zbrodnie, przyjmując narrację propagowaną przez Rosję, wedle której przyczyną konfliktu były zbrodnie „ukraińskich nazistów”, popełnione na rosyjskiej ludności Donbasu.

1. Definiowanie zbrodni wojennych oraz innych zbrodni międzynarodowych popełnionych w czasie rosyjskiej agresji na Ukrainę

Pojęcie zbrodni wojennych wywodzi się z międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych, będącego jedną z dziedzin prawa międzynarodowego publicznego (zamiennie stosuje się też określenia: międzynarodowe prawo humanitarne, prawo konfliktów zbrojnych, prawo wojenne – *ius in bello*). Dziedzina ta obejmuje normy regulujące postępowanie stron walczących w konfliktach w zakresie metod i środków walki oraz ochrony osób nieuczestniczących w konflikcie, a także dóbr i obiektów niebędących celami wojskowymi¹.

¹ Zob. szerzej W. Góralczyk, S. Sawicki, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2020, s. 426-431.

Normy międzynarodowego prawa humanitarnego wynikają z wielu umów i konwencji. Pierwszą z nich była przyjęta w 1864 r. konwencja genewska, zwana konwencją Czerwonego Krzyża. Następnie, w latach 1899 i 1907, w efekcie konferencji haskich, przyjęto konwencje haskie, regulujące zasady prowadzenia działań wojennych. Uzupełniają je cztery konwencje genewskie (1949 r.) i dwa protokoły dodatkowe do tychże konwencji (1977 r.). Ponadto w 1954 r. przyjęto Konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego². Ogólne zasady prawa wojennego obejmują: zasadę humanitaryzmu (zakaz prowadzenia działań wojennych za pomocą metod i środków, które mogą powodować nieuzasadnione straty lub nadmierne cierpienie; zakaz prowadzenia działań wojennych wobec ludności cywilnej (zasada rozróżnienia); obowiązek ochrony rannych, chorych i wziętych do niewoli kombatantów; zasadę proporcjonalności, tj. używania siły militarnej tylko w celu przeprowadzenia koniecznych działań wojennych – zasada konieczności wojskowej nie usprawiedliwia łamania prawa wojennego³.

Za zbrodnie wojenne uznaje się w międzynarodowym prawie humanitarnym: atakowanie dóbr i obiektów, które nie stanowią celu wojskowego (budynków mieszkalnych, szkół, teatrów, szpitali, zabytków itp.); używanie zakazanych rodzajów broni (np. broni chemicznej i biologicznej); stoso-

---

² Zob. szerzej M.N. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Poznań 2006, s. 665-670.

³ J. Barcik, T. Srogosz, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019, s. 694-696.

wanie niedozwolonych metod walki, takich jak atakowanie ludności cywilnej w celu jej sterroryzowania; zabójstwa osób cywilnych; stosowanie tortur i niehumanitarnego traktowania; branie zakładników; przymusowe przesiedlenia; przemoc seksualna; niehumanitarne traktowanie jeńców wojennych; celowe niszczenie własności prywatnej; grabież. Odpowiedzialność ponoszą nie tylko bezpośredni wykonawcy, ale również przełożeni, jeśli wydają rozkazy bezprawne lub są świadomi, że podkomendni dopuszczają się zbrodni.

Co do zasady, najpoważniejsze przestępstwa dotyczące społeczności międzynarodowej jako całości, których przestępczy charakter wynika bezpośrednio z naruszania norm prawa międzynarodowego, to zbrodnie wojenne. Wśród zbrodni międzynarodowych wskazuje się ponadto: zbrodnię agresji, zbrodnie przeciwko ludzkości i ludobójstwo⁴. Czyny te nie ulegają przedawnieniu.

Zbrodnia agresji jest uważana w prawie międzynarodowym za najważniejszą ze wszystkich zbrodni. Została zdefiniowana w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 3314 z 1974 r. Jest w istocie kwalifikowaną formą naruszenia zakazu użycia siły lub groźby jej użycia, który reguluje Karta Narodów Zjednoczonych w art. 2 (4), pozostająca najistotniej-

---

⁴ M. Marcinko, *Klasyfikacja prawna zbrodni międzynarodowych*, https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leLojYQen/74541952/150532935, dostęp 17.09.2023.

szym aktem prawa międzynarodowego. Odpowiednie normy funkcjonują także w krajowych systemach prawnych⁵.

Najprecyzyjniejsza definicja agresji znalazła się w Rzymskim Statucie Międzynarodowego Trybunału Karnego w art. 8 bis⁶. Zgodnie ze Statutem „zbrodnia agresji” oznacza planowanie, przygotowanie, inicjowanie lub wykonanie, przez osobę zajmującą pozycję pozwalającą na sprawowanie efektywnej kontroli nad politycznymi lub militarnymi działaniami państwa lub też nimi kierowanie, aktu agresji, który przez swój charakter, wagę lub skalę w sposób oczywisty narusza Kartę Narodów Zjednoczonych. Wymieniony tu „akt agresji” oznacza użycie przez państwo sił zbrojnych przeciwko suwerenności, terytorialnej integralności lub politycznej niepodległości innego państwa lub w jakikolwiek inny sposób niezgodny z Kartą Narodów Zjednoczonych. W związku z tym każdy z następujących czynów, bez względu na fakt wypowiedzenia wojny, jest, zgodnie z rezolucją ZO ONZ nr 3314, uznawany za akt agresji:

- a) napaść lub atak sił zbrojnych jednego państwa na terytorium innego lub okupacja militarna, także przejściowa, wynikała z takiej napaści lub ataku lub jakakolwiek

---

⁵ Zob. szerzej E. Zielińska, *Definicja zbrodni agresji w polskim kodeksie karnym w świetle art. 8 bis Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Warszawa 2010.

⁶ *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r.*, Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030780708>.

- aneksja przy pomocy siły terytorium państwa lub jego części przez inne państwo;
- b) bombardowanie przez siły zbrojne państwa terytorium innego państwa lub użycie przez państwo jakiegokolwiek innej broni przeciw terytorium innego państwa;
  - c) blokada portów lub wybrzeży państwa przez siły zbrojne innego państwa;
  - d) zaatakowanie przez siły zbrojne państwa lądowych, morskich lub powietrznych sił zbrojnych lub morskich albo lotniczych flot innego państwa;
  - e) użycie sił zbrojnych państwa przebywających na terytorium innego państwa, za zgodą państwa przyjmującego, w sposób sprzeczny z warunkami porozumienia, lub jakiegokolwiek przedłużanie ich pobytu na takim terytorium po wygaśnięciu porozumienia;
  - f) czyn państwa polegający na dopuszczeniu do użycia swego terytorium, które zostało udostępnione innemu państwu, do dokonania aktu agresji przez to inne państwo przeciwko państwu trzeciemu;
  - g) wysyłanie przez państwo lub w jego imieniu uzbrojonych band, grup, jednostek nieregularnych lub najemników, dokonujących przeciwko innemu państwu aktów przemocy zbrojnej o wadze równoważnej z czynami wskazanymi powyżej lub mających w nich znaczny udział.

Zbrodnie przeciwko ludzkości to zaś zbrodnie popełniane na ludności cywilnej. Zalicza się do nich: zabójstwa i masową eksterminację, niewolnictwo, deportacje i przymusowe przesiedlenia, gwałty i zmuszanie do prostytucji, porwania oraz prześladowania z powodów politycznych, religijnych, rasowych itp. Działania te muszą się charakteryzować rozległością (masowy atak, duża liczba ofiar) oraz systematycznością (z góry założony plan, wykonywany metodycznie i angażujący istotne zasoby). Muszą także być podejmowane stosownie do lub dla wsparcia polityki państwowej lub organizacyjnej, zakładającej taki atak; oraz dokonywane świadomie, tj. z wiedzą, że celem jest ludność cywilna, a działania są rozległe lub systematyczne. Co istotne, zgodnie ze Statutem Rzymskim dane działanie przestępcze może być zarówno zbrodnią wojenną, jak i zbrodnią przeciwko ludzkości.

W odniesieniu do ludobójstwa podstawowym aktem prawa międzynarodowego jest przyjęta w 1948 r. przez ONZ Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa. Za zbrodnię taką uważa się działania dokonywane z zamiarem zniszczenia całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych. Do działań tych zalicza się:

- a) zabójstwo członków grupy;
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy;
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia obliczonych na spowodowanie ich całkowitego

lub częściowego zniszczenia fizycznego (np. ograniczenie dostępu do żywności, opieki lekarskiej, pozabawienie mieszkania);

- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy;
- e) przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy.

Za zbrodnię ludobójstwa uważa się nie tylko popełnienie któregoś ze wskazanych czynów, ale również znowę w celu ich popełnienia oraz bezpośrednio i publicznie podżeganie do nich. Istotne jest, że ze zbrodnią ludobójstwa mamy do czynienia, kiedy czyny te popełniane są w zamiarze zniszczenia całości lub części danej grupy (etnicznej, narodowej, rasowej lub religijnej).

Naruszeniem międzynarodowego prawa humanitarne-go jest również łamanie praw człowieka. Podstawowe normy ich dotyczące wynikają z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ z 1948 r., która początkowo miała znaczenie bardziej polityczne niż prawne, z czasem stała się zwyczajowym prawem międzynarodowym oraz punktem odniesienia i wyrazem ogólnych zasad, uznanych i stosowanych przez narody. W 1966 r. ONZ przyjęła Pakty Praw Człowieka, rozwijające i uzupełniające Deklarację – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. Ponadto, w systemie Rady Europy funkcjonuje Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wol-

ności z 1950 r., jak również inne dokumenty, przyjęte przez tę organizację – np. Konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu z 1987 r. Także inne organizacje, np. Unia Europejska (m.in. Karta Praw Podstawowych, Europejski Rzecznik Praw Obywatelskich), Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, której działalność obejmuje tzw. „wymiar ludzki”, koncentrują się na kwestii łamania praw człowieka⁷.

Należy też podkreślić, że praktyka prawnomiędzynarodowa uwzględnia także zasady norymberskie, wypracowane po II wojnie światowej w procesie osądzania zbrodniarzy niemieckich i japońskich. Między innymi zgodnie z tymi zasadami odpowiedzialność za zbrodnie wojenne ponoszą głowy państw oraz funkcjonariusze publiczni, jak również osoby wykonujące rozkazy.

Biorąc pod uwagę powyższy katalog zbrodni międzynarodowych, należy wyraźnie podkreślić, że w swoich działaniach wobec Ukrainy, po 24 lutego 2022 r., Federacja Rosyjska dopuściła się i dopuszcza większości z tych czynów. Ponadto zbrodni agresji dopuściła się także Białoruś, udostępniając Rosji swoje terytorium dla prowadzenia działań wojennych wobec Ukrainy, co wynika z definicji aktu agresji na gruncie przywoływanej już rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ 3314 z 1974 r.

---

⁷ Zob. szerzej J. Hołda, Z. Hołda, D. Ostrowska, J. Rybczyńska, *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2014, *passim*.

2. Specyfika działań Rosji wobec Ukrainy

Kreml postrzega swoje działania wobec Ukrainy jako sprawiedliwy i niezbędny środek utrzymania swojej pozycji międzynarodowej, zapewnienia sobie bezpieczeństwa, a przede wszystkim odbudowy imperium poprzez „zebranie ruskich ziem”. Do realizacji tego strategicznego celu mogą być stosowane wszelkie środki i metody. Rosja uważa również, że tylko silne, imperialne podmioty dysponują „pełną suwerennością” i swobodą działania w środowisku międzynarodowym – podmioty małe i średnie są jedynie przedmiotem rozgrywki między „wielkimi”. Trzeba zauważyć, że ten sposób myślenia (lub też: narracja strategiczna) ukształtował się historycznie

pod wpływem wielu czynników, takich jak kultura polityczna i strategiczna, pamięć zbiorowa itp. Utrzymanie statusu mocarstwa, cechy wspólnej dla Cesarstwa Rosyjskiego i Związku Radzieckiego, jest z perspektywy Rosji elementem historycznej ciągłości i konieczności⁸.

W odniesieniu do Ukrainy władze Rosji i kontrolowany przez nie aparat propagandowy jednoznacznie deklarują, że samo istnienie ukraińskiej państwowości i ukraińskiej tożsamości stanowi egzystencjalne zagrożenie dla Rosji i dlatego też musi zostać zniszczone. Ma to także wymiar aksjologiczny, czego przykładem może być stanowisko rosyjskiej cerkwi prawosławnej. Według słów jej zwierzchnika, patriarchy Cyryła, „specjalna operacja wojskowa” to święta misja zjednoczenia ruskich ziem. Przekonaniu temu towarzyszy eksponowanie moralnej wyższości Rosji nad Zachodem i kontrolowaną przez niego Ukrainą. Mamy zatem do czynienia z wojną „nieba przeciwko piekłu”, starciem „aniołów i diabłów”, a przeciwko Rosji walczą siły „absolutnego światowego historycznego zła”. W związku z tym Ukraina nie istnieje, odmawia się jej prawa do suwerenności – Rosja ma zatem prawo robić to, co robi, tj. dążyć do całkowitego podporządkowania sobie Ukrainy, co ma także umożliwić Rosji pozostanie jednym z biegunów siły w nowym, wyła-

---

⁸ A. Curanović, *Skazana na imperium? Lęki i dyskurs imperialny w procesie samoidentyfikacji Rosji poradzieckiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 19 (2021), z. 2, s. 43-65.

niającym się wielobiegunowym ładzie międzynarodowym. Tezy te zostały wyartykułowane *explicite* w eseju Władimira Putina pt. „O historycznej jedności Rosjan i Ukraińców”, opublikowanym w lipcu 2021 r. – prawdopodobnie już po podjęciu decyzji o napaści na Ukrainę⁹.

Jednocześnie należy podkreślić, że Rosja (a wcześniej Związek Radziecki) wielokrotnie demonstrowała ostentacyjne lekceważenie prawa międzynarodowego, a w istocie traktowanie go w kategoriach instrumentalnych¹⁰ – wszelkim swoim działaniom Rosja próbuje bowiem nadawać pozory legalizmu. Na przykład prezydent Putin wielokrotnie uzasadniał działania Rosji prawem do samoobrony, reakcją na zaproszenie władz nowo uznanych przez Rosję państw, samostanowieniem narodów czy obowiązkiem ochrony ludności (obywateli) rosyjskiej za granicą. Uzasadnienia tego rodzaju formułowane były przy okazji wojny w Czeczenii („przywracanie porządku konstytucyjnego”), rosyjskiej agresji na Gruzję w 2008 r. oraz aneksji Krymu, jak również interwencji w Syrii („na zaproszenie legalnych władz syryjskich”).

Biorąc pod uwagę ten stosunek do prawa międzynarodowego, dopuszczanie się przez Rosję zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości nie jest zaskakujące (szczególnie widoczne to było w okresie rządów Józefa Stalina) – zwracał

⁹ *Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.

¹⁰ L. Mälksoo, *Russian Approaches to International Law*, Oxford University Press: Oxford 2015, *passim*.

na to uwagę m.in. Rafał Lemkin, twórca pojęcia „ludobójstwo” w prawie międzynarodowym, podkreślając, że Ukraina wielokrotnie padała ofiarą zbrodniczych działań Moskwy¹¹.

W kontekście ludobójstwa należy też zauważyć, że obowiązująca Konwencja Narodów Zjednoczonych w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r. wymaga udowodnienia szczególnego zamiaru (tzw. *dolus specialis*) wyniszczenia określonej grupy – w całości lub części. Za zamiar taki można uznać, pojawiające się konsekwentnie w wypowiedziach rosyjskich polityków (m.in. W. Putina czy D. Miedwiediewa) i propagandzistów, świadome i zamierzone dehumanizowanie narodu ukraińskiego i wezwania do jego unicestwienia – także w sensie dosłownym, fizycznym¹².

Do wypowiedzi takich można zaliczyć np. opublikowany w kwietniu 2022 r. przez państwową agencję RIA Novosti artykuł Timofieja Siergiejcewa pt. „Co Rosja powinna zrobić z Ukrainą” (*Что Россия должна сделать с Украиной*). Autor wprost nawołuje do „denazyfikacji” Ukrainy, która równać się ma „deukrainizacji”, tj. wyeliminowaniu wszystkiego, co ukraińskie, ponieważ „ukraińskość to sztuczny antyrosyjski konstrukt, nieposiadający własnej cywilizacyjnej treści podrzędny element obcej kultury”. W istocie tekst nawołu-

---

¹¹ T. Lachowski, T. Stępniewski, *Ludobójstwo w służbie odbudowy imperium*, „Nowa Europa Wschodnia” 2023, nr 2, s. 68-74.

¹² T. Snyder, *Russia Intends to Commit Genocide in Ukraine, Six Ways to Prove It*, „European Pravda”, 23.10.2022, <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/10/23/7149219/>.

je do eksterminacji Ukraińców¹³. Podobnych treści znaleźć można w rosyjskiej infosferze wiele: propagandysta Anton Krasowski wzywał do topienia ukraińskich dzieci w rzekach i palenia ich we własnych domach, były prezydent Rosji, Dmitrij Miedwiediew, bardzo aktywny medialnie, konsekwentnie nazywa całą historię Ukrainy fałszerstwem, zapowiadając w praktyce zamiar przeprowadzenia „etnocydu” Ukraińców, a więc zniszczenia ich jako narodu w kulturowym sensie tego pojęcia. Miedwiediew zapowiadał także, że ukraińskie elity będą mordowane przez rosyjskie służby nawet za granicą, co – biorąc pod uwagę los m.in. Lwa Trockiego, Jewhena Kownalca, Stepana Bandery czy Aleksandra Litwinienki – nie może być traktowane jedynie jako propagandowe pogrożki.

Przedstawianiu Ukrainy i Ukraińców jako krwiożerczych „nazistów” służą rozliczne materiały, publikowane w sieci, takie jak krążący od 2015 r. film, rzekomo przedstawiający „azowców”, dokonujących ukrzyżowania i spalania na krzyżu prorosyjskiego separatysty z Donbasu. Z drugiej strony, wiele jest głosów „eksperckich” i „naukowych” – np. prokremlowski historyk Aleksiej Koczetkow w swojej pracy „Czarne słońce. Historia neonazistowskiego ruchu Azow” twierdzi, że „azowcy”, podobnie jak inni europejscy neonaziści, są ruchem antychrześcijańskim, kultywującym pogań-

¹³ *Что Россия должна сделать с Украиной*, <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>.

stwo połączone z „niemieckim okultyzmem”, czyli w istocie satanizm, połączony ze składaniem ofiar z ludzi¹⁴.

Wszystkie tego rodzaju działania i retoryka, *de facto* z premedytacją nawołujące do zbrodni, przyczyniły się także do akceptacji takiego sposobu myślenia i takiego postępowania przez dużą część rosyjskiego społeczeństwa. Jeśli chodzi o kierownictwo Rosji, zakładać należy, że nie tylko od początku dawało ono przyzwolenie na takie postępowanie, ale uważało je za pożądane i właściwe. Zanim doszło do zbrodni w Buczy, jeden z rosyjskich oficerów otwarcie zapowiadał w mediach, że dojdzie do „zaczystki w Buczy i okolicach”¹⁵. Biorąc pod uwagę historyczne precedensy, także odnoszące się do niedawnych wydarzeń na Donbasie, trzeba założyć, że podobnie jak w przeszłości, tak i tym razem Rosjanie zamierzali wymordować tych, którzy w jakikolwiek sposób mogliby im zagrazać: przedstawiciele ukraińskich władz, inteligencję, wojskowych, duchownych, dziennikarzy, działaczy społecznych itp. Według wielu doniesień, m.in. wywiadu amerykańskiego, Rosjanie przygotowali „listy proskrypcyjne”, tj. listy osób, które miały zostać zamordowane jako potencjalnie niebezpieczne bądź niewygodne dla Rosji.

---

¹⁴ A. Szabaciuk, „Zło przyszło z Zachodu”: Okultyzm, magia i „desatanizacja” w rosyjskiej propagandzie wojennej, „Komentarze IeS” 2022, nr 231 (719), <https://ies.lublin.pl/komentarze/zlo-przyszlo-z-zachodu-okultyzm-magia-i-desatanizacja-w-rosyjskiej-propagandzie-wojennej/>

¹⁵ Oficer przedstawiany był jako Aleksiej Szabulin, w rzeczywistości to mjr Aleksiej Bakumienko z 520 Brygady Rakietowo-Artyleryjskiej z Pietropawłowska Kamczackiego.

Plany te zdołano zrealizować jedynie w niewielkim stopniu, bo „specjalna operacja wojskowa” nie potoczyła się tak, jak Kreml zakładał.

Odrębną, wartą podkreślenia, kwestią jest stosunek rosyjskiego społeczeństwa do wojny z Ukrainą. W ostatnim okresie Rosja w przyspieszonym tempie ewoluuje od autorytaryzmu ku neototalitaryzmowi, co stawia pod znakiem zapytania wiarygodność wszelkich badań opinii publicznej, niemniej w wyraźny sposób wojna przyczyniła się do mobilizacji społeczeństwa wokół reżimu (podobnie jak w 2014 r. po aneksji Krymu). Intensywna propaganda, przedstawiająca Ukrainę jako zagrożenie dla rosyjskiej tożsamości, a wręcz dla przetrwania Rosji, przyniosła pożądane przez władzę rezultaty. Według Centrum Lewady, ostatniego niezależnego od rosyjskich władz ośrodka badania opinii publicznej, politykę władz Rosji popiera 67% badanych, nie popiera 27% (październik 2023 r.), natomiast działania prezydenta Putina popiera 82%, a nie popiera 15% – pozostali odmówili odpowiedzi. Działania Rosji wobec Ukrainy popiera 73% ankietowanych, przeciwnego zdania jest 20% (wrzesień 2023 r.)¹⁶. Co jednak znamienne, pytani o emocje, jakie im towarzyszą w związku ze „specjalną operacją wojskową”, Rosjanie w przeważającej większości (ok. 80%) mówią o strachu i obawach¹⁷.

¹⁶ *Одобрение органов власти*, <https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/>.

¹⁷ *Конфликт с Украиной: оценки сентября 2023 года*, <https://www.levada.ru/2023/10/03/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-sentyabrya2023-goda/>.

Nie zmienia to jednak poparcia dla polityki państwa i dla samego Putina – wskaźniki te niemal się nie zmieniają, mimo pewnych wahań, od lutego 2022 r. – potwierdzają to także rezultaty badań rządowego Ogólnorosyjskiego Centrum Badań Opinii Publicznej. Mimo że w rosyjskich warunkach do rezultatów wszystkich tych badań trzeba podchodzić z ostrożnością, nie budzi wątpliwości, że poparcie dla „specjalnej operacji wojskowej” wynika w dużej mierze z wiary w tezy przekazywane przez rządową narrację: a) rosyjskojęzyczna ludność w Ukrainie jest zagrożona, więc należy jej bronić; b) odpowiedzialność za wojnę ponoszą wrogowie Rosji, tj. Ukraina i wspierający ją Zachód. Analogicznie Rosjanie uzasadniali aneksję Krymu i wspieranie separatystów na Donbasie w 2014 r.

Wojna w Ukrainie ujawniła też głęboko zakorzenione, systemowe patologie rosyjskiego społeczeństwa, determinujące także model zachowań rosyjskiej armii. Patologie te występują zarówno na poziomie relacji społecznych (np. model „tradycyjnej rodziny”, oparty na autorytecie siły, co wciąż jest sankcjonowane prawnie), jak i na poziomie polityki państwa (np. powszechne stosowanie odpowiedzialności zbiorowej) – konsekwentnie znajdowało to i znajduje odzwierciedlenie w *modus operandi* ZSRR i Rosji w kolejnych konfliktach: w Afganistanie, Czeczenii, Syrii, Ukrainie¹⁸.

---

¹⁸ Np. szef sztabu generalnego rosyjskiej armii, gen. Walerij Gierasimow, od stycznia 2023 r. dowodzący siłami rosyjskim w wojnie przeciw Ukrainie, oskarżany

Jednym z „efektów ubocznych” tych patologii, skonfrontowanych z oficjalną narracją, jest swoisty dysonans: Rosjanie sami chwalać się publicznie np. mordowaniem ukraińskich jeńców, czynią to także oficjalne media, ale jednocześnie może to grozić karą – nie z tytułu popełnionych zbrodni, ale z powodu „dyskredytacji armii” lub „rozsywania fałszywych informacji”.

Kultura przemocy i brak szacunku dla ludzkiego życia obecne są, co również warunkowane jest historycznie, w odniesieniu nie tylko do wroga, ale i do własnych żołnierzy. Niejako tradycyjnie traktowani są jak „mięso armatnie” (co przekłada się na ogromne straty), motywowani do walki brutalnością dowódców, rozstrzeliwani. Rodziny mają ograniczony, bądź żaden, dostęp do informacji na temat losu swoich bliskich, a ciała poległych rosyjskich żołnierzy często pozostawiane są na polu walki. Szczególnym dowodem braku szacunku dla życia i śmierci ludzi, ginących w imieniu interesów państwa rosyjskiego, były przypadki, mające miejsce po puczu Jewgienija Prigożyna, całkowitego niszczenia, przy pomocy ciężkiego sprzętu, cmentarzy „wagnerowców”.

Demoralizacja i słaba dyscyplina armii rosyjskiej to istotna przyczyna zbrodniczych działań, kluczowy jednak jest ich zorganizowany charakter i odgórne przyzwolenie, wynika-

---

jest o popełnienie zbrodni wojennej w Czeczenii w 2000 r.: jednostki pod jego dowództwem użyły w charakterze „żywych tarcz” mieszkańców wsi Komosmol-skoje, a następnie część z nich deportowały, a część zamordowały.

jące z założenia, że brutalna przemoc wobec ludności cywilnej jest dopuszczalnym instrumentem prowadzenia wojny. Wynika to m.in. z faktu, że ani Związek Radziecki, ani Rosja nigdy nie zostały ukarane, nawet tylko politycznie, za jakiegokolwiek zbrodnie, tak wobec własnego społeczeństwa, jak i popełniane na innych. To poczucie bezkarności, wzmacniane w ostatnich latach (po 2014 r.) przez ugodowość Zachodu, postrzeganą w Rosji jako słabość, jest jednym z zasadniczych źródeł zbrodniczych działań Federacji Rosyjskiej¹⁹.

---

¹⁹ A. Khara, *Putin's Ukraine genocide is rooted in Russian impunity for Soviet crimes*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-ukraine-genocide-is-rooted-in-russian-impunity-for-soviet-crimes/>.

3. Zbrodnie

Zasadniczą zbrodnią, wynikającą z prawa międzynarodowego, jakiej dopuściła się Federacja Rosyjska, dokonując napaści na Ukrainę, jest zbrodnia agresji (zob. rozdz. 1). Po niemal dwóch latach trwania wojny jednoznacznie należy stwierdzić, że katalog przestępczych działań Rosji obejmuje praktycznie wszystkie czyny zdefiniowane w międzynarodowym prawie humanitarnym²⁰. Zastrzec przy tym

---

²⁰ P. Grzebyk, „Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnie agresji i zbrodnie wojenne, „Państwo i Prawo” 2022, nr 9, s. 56-76.

trzeba, że ostateczna ich kwalifikacja prawna, jak również sporządzenie relatywnie pełnego ich rejestru, możliwe będą dopiero po zakończeniu wojny. Należy także zaznaczyć, że poszczególne przestępstwa zaliczane mogą być jednocześnie do kilku kategorii, np. celowe ataki na infrastrukturę cywilną nie tylko prowadzą do jej zniszczenia, ale też powodują śmierć cywilów i zmuszają ludność do ucieczki z miejsca zamieszkania.

Informacje na temat rosyjskich zbrodni zbierają i ewidencjonują zarówno instytucje państwa ukraińskiego (policja, Prokuratura Generalna, Pełnomocnik Rady Najwyższej Ukrainy ds. Praw Człowieka itp.), jak i media oraz liczne organizacje społeczne. Zaangażowane są także organizacje międzynarodowe – międzypaństwowe (z Międzynarodowym Trybunałem Karnym i Biurem Wysokiego Komisarza OZN ds. Praw Człowieka na czele) oraz pozarządowe (organizacje praw człowieka, humanitarne i śledcze). Skala zbrodni trudna jest w tej chwili do oszacowania – część terytorium Ukrainy pozostaje pod okupacją rosyjską, część zbrodni, np. morderstw, nie została jeszcze ujawniona, ponadto wojenny chaos utrudnia dokładne zbieranie i weryfikowanie informacji. We wrześniu 2023 r. Prokuratura Generalna Ukrainy prowadziła 105 tys. spraw dotyczących zbrodni wojennych popełnionych przez Rosję. Stronę ukraińską wspierają w tych działaniach zespoły śledcze z ponad 20 państw.

Rosja konsekwentnie zaprzecza swojemu sprawstwu, negując sam fakt zbrodni i twierdząc, że atakuje wyłącznie

cele wojskowe, bądź prowadząc szeroko zakrojoną kampanię, oskarżającą o te czyny Ukrainę i Zachód. Tak było m.in. w przypadku mordowania ludności cywilnej w Buczy (miało to być „prowokacją Zachodu” i „ukraińską inscenizacją”) i po śmierci ukraińskich jeńców w obozie w Ołeniwce (odpowiedzialnością usiłowano obarczyć stronę ukraińską). Przymusowe deportacje Ukraińców w głąb Rosji przedstawiane są zwykle jako „ewakuacja”.

3.1. Prześstępstwa wobec życia i zdrowia

Pierwsze doniesienia o rosyjskich zbrodniach zszokowały zachodnią opinię publiczną i były istotnym czynnikiem, który skłonił Zachód do zdecydowanego wsparcia Ukrainy. Uświadomił też Zachodowi intencje i skalę działań Rosji wobec Ukrainy. Tylko w trzech miejscowościach – Buczy, Izjumie i Łymanie – zamordowano niemal 950 cywilów²¹. Część padła ofiarą demoralizacji rosyjskich żołnierzy (działających jednak za przyzwoleniem dowódców), część została zabita w sposób metodyczny i zorganizowany. Wielu pomordowanych miało związane ręce i rozbite czaszki bądź rany postrzałowe w potylicy. Ukraińscy i międzynarodowi śledczy twierdzą, że armia rosyjska działała z premedytacją, mordując ludność cywilną w celu sterroryzowania, zdemo-

---

²¹ Wszystkie dane w tym rozdziale, jeśli nie zaznaczono inaczej, pochodzą z Prokuratury Generalnej Ukrainy, Pełnomocnika Rady Najwyższej Ukrainy ds. Praw Człowieka, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy, Instytutu Studiów Wojskowych.

ralizowania oraz stłumienia oporu wobec okupantów. Podobnie jak w przeszłości, Rosja posłużyła się terrorem jako narzędziem prowadzenia wojny.

Jednak w wyniku niepowodzenia rosyjskich planów szybkiego opanowania Kijowa i zdławienia ukraińskiego oporu Rosjanie zostali odepchnięci przez siły ukraińskie, a na terenach, które opuścili, znajdowano masowe groby zabitych cywilów – także w Irpieniu, Borodiance i wielu mniejszych miejscowościach. Ciała pomordowanych wrzucano do masowych grobów lub do piwnic, znane są przypadki rozjeżdżania ich czołgami i palenia. Udokumentowane są przypadki zabójstw przypadkowych osób, publicznych egzekucji, jak również metodyczne akcje, polegające np. na rozstrzeliwaniu wszystkich napotkanych mężczyzn. Noto-rycznie ostrzeliwano ludzi usiłujących uciec z zagrożonych działaniami wojennymi obszarów, w ten sposób wymordowano wiele całych rodzin, wraz z dziećmi.

Według danych biura ombudsmana, do 27 września 2023 r. śmierć poniosło 510 dzieci, 1139 zostało rannych, a 1979 zaginęło. Zgodnie z zeznaniami najemników z grupy Wagnera, jednostka ta dokonywała czystek, mordując wszystkich, bez względu na płeć i wiek, przy czym rozkaz taki miał wydać sam Jewgienij Prigożyn²². Ustalenia ukraiń-

---

²² M. Bruszewski, *Wagnerowcy przyznali się do zbrodni. „Zabijaliśmy wszystkich”*, <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/wagnerowcy-przyznali-sie-do-zbrodni-zabijalismy-wszystkich>.

skiej prokuratury wskazują, że około połowa odnalezionych ofiar poniosła śmierć w wyniku postrzału z broni palnej (pozostali w konsekwencji ostrzału artylerii, braku pomocy medycznej itp.).

W toku dalszych działań wojennych pojawiło się wiele informacji o mordowaniu ukraińskich jeńców wojennych. Liczby tego rodzaju zdarzeń nie da się oszacować. Prokuratura twierdzi, że dysponuje kilkudziesięcioma nagraniem (udostępnianymi w sieci przez rosyjskich żołnierzy), ukazującymi ścięcie głowy, a także m.in. kastrację, obcinanie kończyn, nosa, uszu, palców, wybijanie zębów.

Tortury stosowane są nie tylko wobec jeńców wojennych, ale także wobec cywilów, w tym nieletnich. W kolejno wyzwalanych przez siły ukraińskie miejscowościach odkrywano liczne katownie, w których przetrzymywano i torturowano zarówno przedstawicieli lokalnych władz, policjantów, dziennikarzy, nauczycieli, jak i przypadkowe osoby. W samym Chersoniu, który pozostawał pod rosyjską okupacją przez osiem miesięcy, ujawniono 20 sal tortur. Oprócz stosowania tortur fizycznych znęcano się nad uwięzionymi także psychicznie. Według słów ukraińskiego rzecznika praw człowieka Dmytro Łubińca „Rosjanie torturowali Ukraińców prądem, łamali im kości, bili metalowymi rurami, zabijali. Najeźdźcy nagrywali wszystkie swoje

zbrodnie”²³. Dochodziło do szczególnych przypadków – np. jeden z pracowników zaporoskiej elektrowni jądrowej był na przemian torturowany i opatrywany w szpitalu, ponieważ był potrzebny okupantom. Rzecznik praw człowieka informował także, że 86% ukraińskich żołnierzy zwolnionych z rosyjskiej niewoli było torturowanych. 29 lipca 2022 r. doszło do eksplozji w obozie jenieckim w okupowanej przez Rosjan Ołeniwce na Donbasie. Zginęło 53 ukraińskich jeńców wojennych, głównie obrońców Mariupola. Rosja starała się obarczyć odpowiedzialnością za tę zbrodnię stronę ukraińską, twierdząc, że w budynek trafiła rakietą HIMARS – nie pozwoliła jednak żadnym instytucjom międzynarodowym na zbadanie miejsca zdarzenia.

W kontekście ukraińskich jeńców wojennych warto też podkreślić, że Rosja stara się ich przymusowo mobilizować i wcielać do własnej armii (tzw. jednostek ochotniczych) – co stanowi naruszenie konwencji genewskiej z 1929 r., dotyczącej traktowania jeńców wojennych. To samo dotyczy przymusowego wcielania do rosyjskiej armii ludności okupowanych ziem, co ma miejsce od początku agresji – zweryfikowanie liczby zmobilizowanych w ten sposób jest w tej chwili niemożliwe. Proceder ten jest naruszeniem konwen-

---

²³ Zob. szerzej O. Syniuk, Y. Sokurenko, N. Okhotnikova, *“Women’s cells” of Kherson torture chamber: analytical report based on the testimonies of detainees*, Kyiv 2023.

cji genewskiej z 1949 r. o ochronie osób cywilnych podczas wojny²⁴.

Na okupowanych terytoriach Ukrainy Rosja systematycznie i metodycznie prześladowuje przedstawicieli lokalnych władz, dziennikarzy, działaczy społeczno-politycznych, członków służb mundurowych, nauczycieli itp., starając się ich zastraszyć lub zmusić do współpracy, także poprzez szantaż i branie jako zakładników członków ich rodzin. Wiele osób miało już zniknąć w niewyjaśnionych okolicznościach, jednak dopóki tereny te pozostają pod kontrolą Rosjan, trudno oszacować skalę i zasięg tych prześladowań.

Mieszkańcy terenów okupowanych przez Rosję poddawani są inwigilacji i zastraszaniu, a także zatrzymywani pod dowolnym pretekstem i więzieni. To samo spotykało w 2022 r. uczestników protestów przeciw rosyjskiej okupacji. Żołnierze rosyjscy wielokrotnie do nich strzelali, używali też ludności cywilnej w charakterze „żywych tarcz”. Cywile przetrzymywani byli, stłoczeni w nieludzkich warunkach, w piwnicach – wiele osób tego nie przeżyło. Ponadto na obszarach okupowanych powstało ok. 20 tzw. obozów filtracyjnych, przez które, według szacunków, mogło przejść ok. 1,5-2 mln Ukraińców. W obozach tych panują nieludzkie

---

²⁴ A. Szabaciuk, *Rosyjska mobilizacja na okupowanych obszarach Ukrainy*, „Komentarze IES” 2023, nr 232 (984), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjska-mobilizacja-na-okupowanych-obszarach-ukrainy/>.

warunki, często głód, a nadzorująca je FSB stosuje przemoc fizyczną i psychiczną (zgodnie z tradycją NKWD).

Inną kwestią jest stosunek zarówno armii rosyjskiej, jak i rosyjskich władz okupacyjnych do dziennikarzy. Brak jest precyzyjnych i wiarygodnych danych, jednak od lutego 2022 r. nie mniej niż kilkudziesięciu dziennikarzy zginęło (według UNESCO czternastu), zostało porwanych lub rannych. Według organizacji Reporterzy bez Granic dziennikarze są celowo atakowani przez Rosjan, m.in. dlatego, że informują świat o rosyjskich zbrodniach – w tej sprawie organizacja zwróciła się już do Międzynarodowego Trybunału Karnego²⁵.

Instrumentem prowadzenia wojny są dla Rosji także gwałty. Udokumentowano kilkaset aktów przemocy seksualnej, są to z pewnością dane niepełne. Ofiarami padają głównie kobiety (najstarsza potwierdzona ofiara gwałtu miała 83 lata), ale także mężczyźni i dzieci. Między innymi w Irpieniu znaleziono ciała dzieci poniżej 10 roku życia ze śladami gwałtu i tortur. Gwałty, w tym zbiorowe, w wielu przypadkach kończyły się mordowaniem ofiar. Przemocy seksualnej bądź gróźb o takim charakterze używano także jako instrumentu szantażu, wymuszania zeznań bądź zastraszenia – tak wobec kobiet, jak i mężczyzn.

---

²⁵ M. Sapuppo, *Russia accused of deliberately targeting journalists in Ukraine*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russia-accused-of-deliberately-targeting-journalists-in-ukraine/>.

Wielokrotnie dochodziło do rosyjskich ataków na obiekty cywilne, skutkujących śmiercią wielu osób. Były wśród tych obiektów szpitale, centra handlowe, dworce. Jednym z najbardziej symbolicznych był atak na teatr w Mariupolu, wykorzystywany jako schronienie dla ludności cywilnej i wyraźnie tak oznaczony. 16 marca 2022 r. został zbombardowany – śmierć poniosło ok. 300 osób. 27 czerwca 2022 r. rosyjskie bombowce wystrzeliły pociski rakietowe, które trafiły w zatłoczone centrum handlowe w Krzemieńczuku – 22 osoby zabiły, a 56 osób raniły. Dokładnie rok później doszło do ataku rakietowego na pizzerię „Ria” w Kramatorsku – miejsce znane ze spotkań środowisk artystycznych i popularne wśród cudzoziemców, o czym Rosjanie musieli wiedzieć. Zginęło 13 osób, 67 zostało rannych. Także w Kramatorsku 8 kwietnia 2022 r. Rosjanie zaatakowali dworzec kolejowy, na którym tysiące ludzi oczekiwało na pociągi ewakuacyjne. 59 osób zginęło, 109 zostało rannych. Z kolei 5 października 2023 r. rosyjska rakietka uderzyła w sklep i kawiarnię w miejscowości Hroza – śmierć poniosło 59 osób – co piąty mieszkaniec tej miejscowości²⁶.

Wreszcie do zbrodni wojennych przeciw życiu i zdrowiu trzeba zaliczyć używanie wobec ludności cywilnej i obszarów zamieszkanymi broni zakazanych porozumieniami mię-

²⁶ Warto tu podkreślić, że Wasilij Nebenzia, ambasador Rosji przy ONZ, oświadczył, że we wsi Hroza zebrałi się „neonaziści” na pogrzebie „prominentnego nacjonalisty”, więc atak był uzasadniony.

dzynarodowymi. Są to np. broń kasetowa, termobaryczna i chemiczna. Amunicji kasetowej i termobarycznej Rosjanie używali przeciw cywilnej ludności ukraińskiej, co potwierdzają raporty wielu organizacji międzynarodowych, w tym np. Amnesty International. Strona ukraińska twierdzi też, że Rosja używała pocisków artyleryjskich oraz granatów, zawierających trujący środek bojowy, przypuszczalnie chloropikrynę. Brak jednak dowodów na to. Możliwe natomiast, że Rosjanie używali amunicji fosforowej podczas walk o Bachmut.

Na marginesie warto wspomnieć, że terytorium Ukrainy, na którym znajdują się pola minowe i inne niebezpieczne pozostałości, już wiosną 2023 r. według władz obejmowało powierzchnię 174 tys. km² (przy łącznej powierzchni państwa wynoszącej 603 tys. km²). Od lutego 2022 r. do lipca 2023 r. ONZ zanotowała 298 śmiertelnych wypadków związanych z wybuchami min, niewypałów itp. Obie walczące strony użyły milionów min, w tym zakazanych prawem międzynarodowym (konwencją ottawską) min przeciwpiechotnych. Jednak Rosjanie używają min nie tylko jako narzędzia walki zbrojnej – wycofując się z okupowanych miejscowości, zaminowywali mieszkania, parki, place, fabryki, mosty, drogi, nawet cmentarze (jak np. w Chersoniu). Nie tylko stwarza to zagrożenie dla ludzi, ale utrudni również powojenną odbudowę i działalność gospodarczą, zwłaszcza uprawę roli.

Proces rozminowania Ukrainy będzie bardzo kosztowny i potrwać może dziesięciolecia²⁷.

Ile ofiar śmiertelnych wśród ludności cywilnej spowodowała jak dotąd rosyjska agresja, trudno oszacować. Według Biura Wysokiego Komisarza ONZ ds. Praw Człowieka liczba ofiar wśród ludności cywilnej do 24 września 2023 r. wyniosła 27 449, w tym 9 701 ofiar śmiertelnych. Rzeczywiste liczby są jednak zapewne znacznie wyższe, ponieważ wiele przypadków nie zostało jeszcze potwierdzonych (liczbę samych tylko osób zaginionych bez wieści szacuje się na 7 do 30 tys. osób, zależnie od źródła), nie ma też dostępu do wiarygodnych danych z terytoriów przyfrontowych i okupowanych przez Rosję. Ponadto liczba ofiar zmienia się codziennie, każdego dnia dochodzi bowiem do kolejnych rosyjskich ataków, wymierzonych w ludność cywilną²⁸.

3.2. Deportacje

Agresja Rosji zmusiła miliony obywateli Ukrainy do opuszczenia domów, część opuściła kraj, część przeniosła się do regionów Ukrainy nieobjętych bezpośrednimi działaniami wojennymi i wolnymi od rosyjskiej okupacji. Liczbę osób wewnątrznie przesiedlonych w kraju szacuje się na ok.

²⁷ *Landmine Use in Ukraine*, Human Rights Watch, June 2023, <https://www.hrw.org/news/2023/06/13/landmine-use-ukraine>.

²⁸ *Україна: Втрати серед цивільних осіб станом на 24 вересня 2023 року*, <https://ukraine.un.org/uk/247232-україна-втрати-серед-цивільних-осіб-станом-на-24-вересня-2023-року>.

5 mln. Trudno dokładnie podać liczbę osób, które po 24 lutego 2022 r. opuściły Ukrainę – według wysokiego komisarza ONZ ds. uchodźców jest to ok. 6,2 mln²⁹.

Jednocześnie Rosja przymusowo deportowała wielu Ukraińców bądź na obszary okupowane, bądź na terytorium Rosji. Stanowi to poważne naruszenie międzynarodowego prawa humanitarnego i uzasadnione jest przywoływanie analogii do masowych, przymusowych deportacji z okresu stalinowskiego. Podobnie jak wówczas celem obecnych działań jest zmiana struktury demograficznej i narodowościowej danego obszaru, a ich zorganizowany i metodyczny charakter sugeruje, że są elementem szerszego planu, dotyczącego zniszczenia ukraińskiej tożsamości i państwowości, przygotowywanego długo przed inwazją. Działania te przypominają też „deukrainizację” Krymu, prowadzoną po 2014 r. Na terytoriach Ukrainy, zaanektowanych przez Rosję, dąży ona do zmiany struktury narodowościowej w taki sposób, by dominowała tam ludność prorosyjska, a przynajmniej lojalna wobec Moskwy.

Z drugiej strony, działania rosyjskiej administracji okupacyjnej, polegające *de facto* na porywaniu ludzi i wywożeniu ich do Rosji, służą jeszcze innemu celowi. Sytuacja demograficzna Rosji wciąż się pogarsza, populacja stale się zmniejsza, spada też odsetek etnicznych Rosjan wśród wszystkich

---

²⁹ H. Bazhenova, *Demograficzne wyzwania Ukrainy*, „Komentarze IES” 2023, nr 221 (973), <https://ies.lublin.pl/komentarze/demograficzne-wyzwania-ukrainy/>.

mieszkańców Federacji. Dotyczy to głównie odległych, azjatyckich regionów kraju. Tam właśnie trafiło wielu deportowanych Ukraińców, którzy zgodnie z logiką *ruskiego miru* nie są odrębnym od Rosjan narodem (i często zmuszani są do przyjęcia rosyjskiego obywatelstwa).

Zatrzymania i deportacje ludności cywilnej to także element polityki terroru, mającej zdusić wolę oporu ukraińskiego społeczeństwa. Od pierwszych dni inwazji tysiące cywilów było przez Rosjan wywożonych do Rosji i umieszczanych w koloniach karnych – stając się tym samym zakładnikami i „zasobami w funduszu wymiany jeńców”. Do chwili obecnej niewiele wiadomo o miejscu pobytu i losie wielu osób – Rosja nie udziela na ten temat żadnych informacji. Relacje tych, którym udało się powrócić z rosyjskiej niewoli, świadczą o brutalności, z jaką są traktowani Ukraińcy przez Rosjan oraz o fatalnych warunkach, w jakich są przetrzymywani.

Pretekstem do przesiedleń i wywózek bywa „ewakuacja” – np. w listopadzie 2022 r. przeprowadzono taką przymusową ewakuację ludności cywilnej z okupowanych terenów obwodów chersońskiego, zaporoskiego, ługańskiego i donieckiego. Ludzie ci trafili do Rosji, np. na okupowany Krym i do Kraju Krasnodarskiego, następnie byli przesiedlani do odległych i mało zaludnionych regionów Rosji. Neguje to wersję o „ewakuacji” – ta bowiem, zgodnie z prawem międzynarodowym, może być przeprowadzona przez państwo okupacyjne jedynie w obrębie terytorium okupowanego

i tylko pod warunkiem, że po ustaniu działań wojennych ewakuowana ludność powróci do domów, a tym samym nie może być w tym przypadku mowy o ewakuacji, ale o deportacji. W połowie 2022 r. władze Rosji twierdziły, że na jej terytorium znalazło się ok. 1,1 mln obywateli Ukrainy. Według OBWE liczba ta sięgała wówczas 1,7 mln, w istocie brak jest pełnych i wiarygodnych danych, sytuacja może więc dotyczyć jeszcze większej liczby osób. Ukraiński rzecznik praw człowieka informował w grudniu 2022 r., że do Rosji deportowano lub zmuszono do wyjazdu tam co najmniej 2,8 mln Ukraińców. Obraz zaciemniają działania propagandowe Rosji, która na szeroką skalę stosuje w tej wojnie dezinformację jako narzędzie uzasadniania swoich działań. I tak np. jesienią 2022 r., w obliczu ukraińskiej ofensywy, przymusowe przesiedlenia ludności cywilnej z Chersońszczyzny określano jako „ucieczkę cywilów przed armią ukraińską”, tj. formułowano przekaz, wedle którego lokalna ludność jest nastawiona prorosyjsko i obawia się zemsty ukraińskich nacjonalistów. Korespondowały z tym doniesienia o tym, jakoby do Rosji uciekło z Ukrainy niemal trzy miliony osób (w tym prawie pół miliona dzieci), z czego połowę stanowili posiadacze paszportów wydanych przez tzw. „republiki ludowe”³⁰. Rosja rozpowszechniała także tezę, że Ukraina za-

---

³⁰ Zob. szerzej raport Human Rights Watch pt. *“We Had No Choice”: “Filtration” and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia*, <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians>.

mierza przeprowadzić atak terrorystyczny na elektrownię w Nowej Kachowce i stąd konieczność ewakuacji ludności – co w kontekście późniejszych wydarzeń ma szczególnie przewrotny charakter.

Szeroka kampania dezinformacyjna towarzyszy także zbrodniczej działalności, jaką jest nielegalne wywożenie do Rosji ukraińskich dzieci. Proceder ten rozpoczął się tuż po inwazji – Rosjanie przystąpili do deportowania z okupowanych terenów dzieci, także z domów dziecka (zwykle w wieku do 5 lat) – i tu pretekstem była często „ewakuacja”. Biorąc pod uwagę rozmach logistyczny i organizacyjny (m.in. przygotowano ok. 40 „obozów”), trzeba przyjąć, i podkreślają to władze Ukrainy, że nie są to działania *ad hoc*, ale zaplanowana akcja. Potwierdza to stosunek Rosjan do deportowanych dzieci – poddawane są one intensywnej rusyfikacji, co oznacza, że intencją Rosji jest ich wynarodowienie, pozabawienie tożsamości i wychowanie w duchu lojalności wobec Rosji. Analogiczne działania prowadzone są na terenach okupowanych: w szkołach wprowadzono rosyjski program nauczania, rugowany jest język ukraiński, a miejsce ukraińskich nauczycieli, którzy odmówili współpracy z władzami okupacyjnymi, zajęli nauczyciele przywiezieni z Rosji. Wiele z dzieci przekazywanych jest do adopcji rosyjskim rodzinom zastępczym (uproszczono procedurę uzyskiwania rosyjskiego obywatelstwa dla dzieci „pozyskanych” z Ukrainy), inne trafiły do specjalnie utworzonych ośrodków na terenie Rosji

oraz na Krymie³¹. Niejednokrotnie dochodziło do rozdzielania dzieci i rodziców, a także rodzeństw.

Według rosyjskich władz dzieci wywożone są z Ukrainy po to, by je chronić przed działaniami wojennymi, „odpoczywają w domach opieki i obozach dziecięcych” i nie są poddawane rusyfikacji, ale „integracji”. Jak zauważyła Marija Lwowa-Bielowa, pełnomocniczka prezydenta Rosji do spraw praw dziecka, „jest trochę negatywnego stosunku, może z początku, ale potem przeradza się w miłość do Rosji”³². W rzeczywistości w „domach opieki” dzieci poddawane są „reedukacji”, polegającej m.in. na nauce śpiewania rosyjskiego hymnu. Według doniesień mediów ukraińskich Rosjanie na terenach okupowanych siłą wydają paszporty dzieciom od 14 roku życia i grożą rodzicom pozbawieniem praw rodzicielskich w przypadku odmowy³³.

Niektórym dzieciom, dzięki wysiłkom ich bliskich i organizacji społecznych, udało się powrócić do domów i rodzin (jak na razie dotyczy to niespełna 400 osób) – w takich wypadkach często wymagano wyrażenia publicznych podzię-

---

³¹ Dzieci z Ukrainy miały trafić także do obozów na Białorusi – dochodzenie w tej sprawie prowadzi ukraińska prokuratura.

³² *Rosja wywozła kilka tysięcy dzieci z obwodu chersońskiego*, <https://belsat.eu/pl/news/15-10-2022-rosja-wywiozla-kilka-tysiecy-ukrainskich-dzieci-z-obwodu-cher-onskiego>.

³³ *Окупанти примусово паспортизують дітей від 14 років на ТОТ*, <https://su-spilne.media/466379-okupanti-primusovo-pasportizuut-ditej-vid-14-rokiv-na-tot-centr-nacionalnogo-sprotivu/>.

kowań dla „troskliwości” Rosji, co wykorzystywała następnie rosyjska propaganda.

Tego rodzaju działania można uznać za zmierzające do wyniszczenia części narodu ukraińskiego i jako takie, zgodnie z prawem międzynarodowym, mogą zostać uznane za ludobójstwo³⁴. To właśnie deportacje ukraińskich dzieci stały się przyczyną objęcia nakazem aresztowania, wydanym przez Międzynarodowy Trybunał Karny, Władimira Putina i Marii Lwowej-Biełowej. Uznane zostały za zbrodnię wojenną, kwalifikacja ta jednak może się zmienić w toku zbierania materiału dowodowego.

O zbrodniczym, niemal eugenicznym, charakterze działań Rosji, świadczy też fakt, że na terenach okupowanych zarządzono w październiku 2022 r. obowiązkowe badania lekarskie dzieci (objęły one ponad 80 tys. osób). Stało się to po tym, jak rosyjskie rodziny adopcyjne zaczęły oddawać wcześniej adoptowane ukraińskie dzieci, u których stwierdzono problemy zdrowotne. Masowe badania lekarskie służą selekcji zdrowego „materiału biologicznego”, który jest następnie porywany i wywożony do Rosji³⁵.

---

³⁴ Zob. szczegółowy raport OBWE: *Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Right Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, Related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation*, <https://www.osce.org/odihr/542751>.

³⁵ Zob. szerzej raport organizacji Східна правозахисна група рт. *Принудительная депортация детей в РФ*, <http://www.vpg.net.ua/fullread/602>.

Liczba ukraińskich dzieci wywiezionych do Rosji jest nieznana. W 2022 r. władze rosyjskie informowały o 200 tys. dzieci, „ewakuowanych” z Ukrainy, rząd Ukrainy nawet o 240 tys., weryfikacja tych danych jest jednak w tej chwili niemożliwa. Część dzieci została wywieziona nie do Rosji, ale na obszarach okupowane i na Krym. Dzięki informacjom od rodzin, organów państwowych i świadków udało się do września 2023 r. zidentyfikować 19 546 dzieci deportowanych przez Rosjan³⁶.

3.3. Ataki na infrastrukturę

Od początku inwazji Rosja z premedytacją, konsekwentnie i nieustannie atakuje cywilną infrastrukturę. Brak rozróżnienia między celami wojskowymi a obiektami cywilnymi jest naruszeniem prawa wojny i zbrodnią wojenną. Niszczenie infrastruktury pociąga za sobą dalsze konsekwencje: śmierć cywilów, wymuszone migracje, kryzys humanitarny itp., oddziałuje także psychologicznie.

W kontekście działań okupantów wobec infrastruktury trzeba zauważyć, że zwłaszcza w początkowej fazie wojny, w pierwszej połowie 2022 r., dokonywanym przez Rosjan morderstwom i gwałtom towarzyszyła masowa grabież. Rabowano na wielką skalę zarówno majątek państwowy, jak i mienie osób prywatnych (od zegarków przez ubrania, sprzęt AGD po samochody), przedsiębiorstw i instytucji, co

---

³⁶ Dane portalu Діти війни, <https://childrenofwar.gov.ua/>.

w niektórych przypadkach skutkowało katastrofą humanitarną – wojska rosyjskie nie tylko blokowały korytarze humanitarne, nie dopuszczając pomocy i nie wypuszczając uchodźców, ale też plądrowały sklepy, apteki, szpitale. Miało to charakter zarówno indywidualny, na poziomie poszczególnych żołnierzy, jak i zorganizowany: wywożono np. do Rosji duże ilości zboża, które następnie eksportowano, demontowano i wywożono wyposażenie fabryk, szpitali, szkół – obrabowano nawet Czarnobylską Elektrownię Jądrową.

Wycofując się z zajętych terenów, armia rosyjska stosowała taktykę spalonej ziemi, niszcząc za sobą drogi, mosty, tory kolejowe, infrastrukturę telekomunikacyjną, rurociągi itp. Ataki na infrastrukturę były także narzędziem szantażu, czego szczególnym przykładem jest Zaporoska Elektrownia Jądrowa – groźby i prowokacje z nią związane służyły Rosji jako narzędzie nacisku na władze Ukrainy i na Zachód.

Jesienią 2022 r., w obliczu przedłużającej się „specjalnej operacji wojskowej” i jej niepowodzeń militarnych, Rosja rozpoczęła zmasowaną kampanię niszczenia ukraińskiej infrastruktury energetycznej, licząc na to, że pozbawieni ogrzewania i elektryczności Ukraińcy stracą wolę walki. Rosjanie wystrzelili podczas tej kampanii ok. 1000-1200 rakiet i dronów. W rezultacie ok. 40% tej infrastruktury uległo uszkodzeniu i czasowemu wyłączeniu, a 10% całkowitemu zniszczeniu. Wiosną 2023 r. straty oszacowano na ponad 10 mld dolarów. Nie mniej niż 12 mln Ukraińców w różnych okresach pozostawało bez dostępu do energii elektrycznej,

wody i ogrzewania³⁷. Ogromne straty poniósł też sektor rolniczy, bardzo istotny z punktu widzenia ukraińskiej gospodarki – ok. 80% produkcji rolnej eksportowano, dostarczając żywność dla ok. 300-400 mln ludzi na świecie. Władze Ukrainy oszacowały, że tylko w pierwszym roku od rosyjskiej napaści sektor ten poniósł straty (bezpośrednie i pośrednie) w wysokości ok. 38 mld dolarów³⁸.

Straty te pogłębiły się dodatkowo po wycofaniu się Rosji w lipcu 2023 r. z „porozumienia zbożowego”. Siły rosyjskie przeprowadziły wówczas 17 zmasowanych ataków na infrastrukturę magazynową i portową, które doprowadziły do 40-procentowego spadku potencjału eksportowego ukraińskich portów (Odessa, Czarnomorsk). Zdaniem strony ukraińskiej, Rosjanie zniszczyli w atakach niemal 300 tys. ton zboża, co nie tylko powoduje wymierne straty ekonomiczne, ale też ma pogłębić kryzys żywnościowy w państwach importujących żywność i wpłynąć na pogorszenie tam wizerunku Ukrainy.

W chwili obecnej Rosja nadal prowadzi wojnę na wyniszczenie, każdego dnia z premedytacją atakuje cywilną

³⁷ J. Olchowski, H. Bazhenova, *Ukraina*, [w:] *Raport. Bezpieczeństwo energetyczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. B. Surmacz, M. Paszkowski, Lublin 2023, s. 197.

³⁸ H. Bazhenova, *Drugi front Ukrainy: kampania siewna 2022*, „Komentarze IEŚ” 2022, nr 87 (575), <https://ies.lublin.pl/komentarze/drugi-front-ukrainy-kampania-siewna-2022/>; eadem, *Ukraińskie rolnictwo rok po inwazji: wyniki i prognozy*, „Komentarze IEŚ” 2023, nr 57 (809), <https://ies.lublin.pl/komentarze/ukrainskie-rolnictwo-rok-po-rosyjskiej-inwazji-wyniki-i-progno/>.

infrastrukturę, codziennie przynosi to kolejne ofiary wśród ludności cywilnej. Zdaniem ukraińskich władz, ponad 90% wszystkich rosyjskich ataków wymierzonych było w obiekty cywilne. Celem tych działań jest także wywieranie bezustannej presji na, coraz bardziej zmęczone wojną, państwo oraz społeczeństwo ukraińskie i skłonienie go do ustępstw. Taktykę taką popierają rosyjscy propagandyści i nawołują do kontynuowania niszczenia ukraińskiej infrastruktury³⁹. Jednocześnie, co paradoksalne, Rosja stanowczo zaprzecza, jakoby atakowała obiekty cywilne. Ponadto Rosjanie nadal plądrują domy i mieszkania, a także instytucje przemysłowe, infrastrukturalne, kulturalne, edukacyjne i medyczne.

W efekcie rosyjskich działań konieczne będzie odbudowanie ok. 2 tys. miejscowości. Niektóre (także wskutek walk) są zniszczone w 80-90%: Mariupol, Bachmut, Popasna, Siewierodonieck, Izjum, Wuhłedar. W czasie wojny zniszczonych zostało 811 szpitali, 1893 szkoły, 24 tys. km dróg oraz 61,5 mln m² powierzchni mieszkalnej. Ponad 17 mln mieszkańców Ukrainy potrzebuje pomocy humanitarnej. Ponadto skala zniszczeń oznacza dla Ukrainy wieloletnią zapaść gospodarczą i uzależnienie od pomocy zewnętrznej. Przygotowany przez władze plan odbudowy Ukrainy zakłada, że

³⁹ M. Drabczuk, A. Szabaciuk, *Rosyjska wojna na wyniszczenie. Zmasowane ataki na ukraińską infrastrukturę krytyczną i ich skutki*, „Komentarze IES” 2022, nr 248 (736), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjska-wojna-na-wyniszczenie-zmasowane-ataki-na-ukrainska-infrastruktura-krytyczna-i-ich-skutki/>.

w ciągu najbliższych 10 lat trzeba będzie wydać co najmniej 750 mld dolarów⁴⁰.

3.4. Niszczenie dziedzictwa kulturowego

Ideologicznym fundamentem i uzasadnieniem agresji Rosji na Ukrainę było dążenie do całkowitego podporządkowania jej sobie, rzekomo usprawiedliwione historycznie, oraz negowanie istnienia ukraińskiej państwowości i tożsamości narodowej jako takich. Dlatego też Rosja od początku działań zbrojnych, rozpoczętych w lutym 2022 r., prowadzi politykę „deukrainizacji”, tj. eliminowania ukraińskiej tożsamości i kultury.

Na terytoriach okupowanych prowadzona jest intensywna rusyfikacja, połączona z usuwaniem ukraińskich symboli (określanych jako „nazistowskie”) i języka ukraińskiego z przestrzeni publicznej, zmianą programów nauczania w szkołach i zastąpieniem mediów ukraińskich rosyjskimi. Uczniowie w szkołach są indoktrynowani, zmuszani do śpiewania pieśni na cześć Władimira Putina czy do rysowania swastyk na ukraińskich flagach. Wpaja im się, że Zachód jest agresywny i chce zniszczyć ich domy. W szkołach pracuje wielu nauczycieli „delegowanych” z Rosji. Ludności ukraińskiej, która pozostała na tych obszarach, odcięto także dostęp do ukraińskich sieci komórkowych i stron in-

---

⁴⁰ Według portalu План відновлення України, <https://recovery.gov.ua/>.

ternetowych, co ma ułatwić indoktrynowanie ich w duchu rosyjskiej propagandy.

W sferze materialnej doszło do zniszczenia wielu obiektów, istotnych dla historycznego i kulturowego dziedzictwa Ukrainy, zwłaszcza w regionach południowych i wschodnich oraz na Kijowszczyźnie. Według Ministerstwa Kultury i Polityki Informacyjnej, w okresie od 22 lutego 2022 r. do 25 czerwca 2023 r. zniszczeniu lub uszkodzeniu uległy 664 obiekty dziedzictwa kulturowego, w tym 84 o znaczeniu ogólnonarodowym – koszt ich odbudowy oszacowano w przybliżeniu na 100 mld dolarów, z zastrzeżeniem, że wartości niematerialnej, kulturowej i historycznej nie da się przywrócić. W ciągu pierwszego roku działań wojennych ucierpiało także ponad 1300 obiektów infrastruktury kulturalnej: teatrów, muzeów, bibliotek, galerii⁴¹. Ponadto wysadzenie przez Rosjan tamy w Nowej Kachowce w czerwcu 2023 r. spowodowało zalanie ok. 150 obiektów (zabytków, placówek kulturalnych, stanowisk archeologicznych). Własny rejestr prowadzi UNESCO, na dzień 18 października 2023 r. znajdowało się w nim 295 obiektów, w tym 124 o charakterze religijnym, 110 o znaczeniu historycznym, 28 muzeów, 19 pomników, 13 bibliotek

⁴¹ *Через російську агресію в Україні постраждали вже 1322 об'єкти культурної інфраструктури*, <https://www.kmu.gov.ua/news/через-rosiisku-ahresiiu-v-ukraini-postrazhdaly-vzhe-1322-objekty-kulturnoi-infrastruktury>. W prowadzonym przez Ministerstwo Kultury rejestrze (dostępnym pod adresem <https://culture-crimes.mkip.gov.ua/>) znajdują się 553 obiekty dziedzictwa kulturowego, które uległy uszkodzeniu lub zniszczeniu.

i 1 archiwum⁴². Wśród tych obiektów znalazło się m.in. historyczne centrum Odessy, znajdujące się na liście światowego dziedzictwa UNESCO, intensywnie atakowane przez Rosjan szczególnie po odstąpieniu przez Rosję od „porozumienia zbożowego”.

Wiele obiektów zostało także ograbionych, zwłaszcza z muzeów wywożono najcenniejsze eksponaty do Rosji (spotkało to m.in. muzea w Melitopolu i Mariupolu). By zapobiec takim rabunkom, zaczęto zabezpieczać i przewozić zbiory muzealne na tereny położone daleko od strefy działań wojennych (podobnie jak podjęto próby zabezpieczenia najcenniejszych zabytków przed skutkami ostrzałów i bombardowań). Jedynie w niewielu przypadkach najcenniejsze zbiory wywieziono na zachód Ukrainy jeszcze przed rosyjską inwazją – z inicjatywą poszczególnych muzeów i galerii⁴³.

Rabunek zabytków i dzieł sztuki miał być, według ukraińskich mediów, nie tylko konsekwencją demoralizacji rosyjskiej armii, ale także świadomym i zorganizowanym działaniem. W Ukrainie powszechne jest przekonanie, że niszczenie i grabież dziedzictwa kulturowego wpisują się w strategiczny cel Rosji, jakim jest wymazanie ukraińskiej tożsamości. Zniszczenie dziedzictwa ukraińskiego ma służyć

---

⁴² *Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO*, <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>.

⁴³ H. Bazhenova, *Ochrona dziedzictwa kulturowego Ukrainy w czasie wojny*, „Komentarze IES” 2022, nr 107 (595), <https://ies.lublin.pl/komentarze/ochrona-dziedzictwa-kulturowego-ukrainy-w-czasie-wojny/>.

uwiarygodnieniu rosyjskiej narracji historycznej, wedle której Ukraina jako odrębny od Rosji byt nie istniała i nie istnieje. Rabunek jest zaś nie tylko przestępstwem i sposobem na wzbogacenie się kosztem napadniętego kraju, ale także ma służyć zawłaszczaniu przez Rosję ukraińskiej kultury i następnie przedstawianiu jej jako własnej. Podkreśla się, że to typowy dla Rosji sposób działania, którego ofiarami padało w przeszłości wiele narodów i państw⁴⁴.

Bez względu na to, czy i do jakiego stopnia intencją Rosji jest wymazywanie ukraińskiej tożsamości poprzez niszczenie jej dziedzictwa kulturowego, przez prowadzenie tego rodzaju działań dopuszcza się ona łamania prawa międzynarodowego, m.in. Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r. (Rosja jest stroną tej konwencji). Ministerstwo Kultury i Polityki Informacyjnej Ukrainy zbiera informacje na temat działań Rosji w stosunku do dziedzictwa kulturowego, by posłużyły one jako dowody zbrodni wojennych. Federacja Rosyjska zaprzecza, by dokonywała takich czynów.

---

⁴⁴ *Вандалізм і мародерство: війна Росії проти культурної спадщини України*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3729227-vandalizm-i-maroderstvo-vijna-rosii-proti-kulturnoi-spadsini-ukraini.html>.

3.5. Przepęstwa wobec środowiska

Zgodnie z prawem międzynarodowym (w szczególności Protokołem I do Konwencji genewskich o ochronie ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych z 1949 r.), strony walczące zobowiązane są do powstrzymania się od działań, które mogą wywołać poważne i długotrwałe szkody w środowisku naturalnym (w tym skażenie radioaktywne). Zabronione są również metody lub środki walki, które mają na celu lub mogą spowodować taką szkodę⁴⁵. Przepisy te zostały naruszone w czasie agresji Rosji na Ukrainę. Według Ministerstwa Ochrony Środowiska i Zasobów Naturalnych Ukrainy odnotowano następujące przepęstwa przeciwko środowisku:

- uszkodzenia obiektów jądrowych, skutkujące potencjalnym zagrożeniem radiacyjnym i jądrowym;
- zniszczenia i uszkodzenia infrastruktury i obiektów przemysłowych, które doprowadziły do znacznego zanieczyszczenia gleb i wód;
- szkody dla środowiska, powstałe w wyniku działań wojennych, m.in. zanieczyszczenia chemiczne;
- niszczenie rezerwatów i innych obszarów szczególnie chronionych;
- minowanie obszarów lądowych i dróg wodnych⁴⁶.

---

⁴⁵ H. Bazhenova, *Wojna na Ukrainie: przepęstwa przeciwko środowisku (część 1)*, „Komentarze IeS” 2022, nr 117 (605), <https://ies.lublin.pl/komentarze/wojna-na-ukrainie-przepęstwa-przeciwko-srodowisku-czesc-1/>.

⁴⁶ *Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*, <https://ecozagroza.gov.ua/>.

Według danych ministerstwa latem 2023 r. straty środowiskowe związane z rosyjską agresją szacowano na ok. 55 mld dolarów (bez uwzględnienia szkód spowodowanych wysadzeniem tamy Kachowskiej Elektrowni Wodnej). Niektóre zagrożenia mają charakter niewymierny materialnie, jak np. działania Rosji wobec obiektów jądrowych, tj. czarnobylskiej i zaporoskiej elektrowni jądrowych. Wzrosło ryzyko skażenia radioaktywnego – elektrownia w Czarnobylu została uszkodzona, ale także ograbiona, zrabowano m.in. aparaturę służącą monitorowaniu poziomu radiacji. Zaporoska elektrownia posłużyła jak instrument szantażu jądrowego nie tylko wobec Ukrainy, ale i Zachodu.

Ataki na infrastrukturę, np. magazyny paliw i zakłady przemysłowe, zwłaszcza chemiczne, powodują pożary, uwalniające toksyczne odpady i zanieczyszczenia do powietrza, wody i gleby. Płoną lasy – powierzchnia obszarów leśnych padających ofiarą ognia wzrosła po rosyjskiej inwazji czterynastokrotnie. Pożary, podobnie jak spalanie wielkich ilości paliw, przyczyniają się do zwiększonej emisji dwutlenku węgla do atmosfery – nadwyżka ta sięga obecnie ok. 120 mln ton rocznie (tyle wynosi roczna emisja Norwegii, Szwecji i Finlandii razem wziętych)⁴⁷. Problemem jest także rosnąca liczba odpadów, w tym budowlanych – w połowie 2023 r. sza-

⁴⁷ 120 млн тонн викидів за рік. Війна росії проти України віддаляє світ від кліматичної нейтральності, <https://mepr.gov.ua/120-mln-tonn-vykydiv-za-rik-vijna-rosiyi-proti-ukrayiny-viddalyaye-svit-vid-klimatichnoyi-nejtralnosti/>.

cowano, że w wyniku działań wojennych powstało ok. 12 mln ton wszelkiego rodzaju odpadów, których utylizacja będzie długotrwała i kosztowna. Wojna przyczynia się do degradacji przyrody: wielu ekosystemom, w tym najcenniejszym (np. rezerwaty biosfery Askania Nowa i Czarnomorski) grozi całkowite zniszczenie. Ponadto zagłada grozi ok. 80 gatunkom zwierząt, w tym żubrom, rysiom i niedźwiedziom czarnym. Maleje populacja czarnomorskich delfinów – szacuje się, że w trakcie wojny zabito ich już ok. 5 tys.

Najpoważniejszym jak dotąd przestępstwem wobec środowiska, o długofalowych konsekwencjach, było wysadzenie zapory w Nowej Kachowce w czerwcu 2023 r. Zapora na rzece Dniepr, zasilająca przepływową elektrownię wodną, tworzyła Zbiornik Kachowski – drugi co do wielkości zbiornik wodny w Ukrainie, o powierzchni 2 155 km². 6 czerwca 2023 r. zapora została przerwana w wyniku eksplozji, co spowodowało konsekwencje dla środowiska naturalnego na powierzchni co najmniej 500 tys. ha (drugie tyle obszarów rolniczych dotknie deficyt wody). Zalanych zostało m.in. 150 tys. ha obszarów chronionych i ok. 64 tys. ha lasów. Przerwanie tamy doprowadziło także do katastrofy humanitarnej: śmierci kilkudziesięciu osób, uszkodzenia i zniszczenia domów i infrastruktury, problemów z zaopatrzeniem w żywność i wodę. Bezpośrednie skutki dotknęły ok. 80 miejscowości, zamieszkałych przez ok. 100 tys. osób, ok. miliona osób straciło dostęp do wody pitnej, ok. 140 tys.

do energii elektrycznej⁴⁸. Według licznych doniesień dziennikarzy, organizacji społecznych i władz Ukrainy, Rosjanie ostrzeliwali trasy ewakuacji z zalanych obszarów, jak i skupiska ewakuowanych. Długofalowe konsekwencje ekonomiczne, społeczne i środowiskowe trudno obecnie precyzyjnie oszacować. Katastrofa będzie miała wpływ np. na zanieczyszczenie Morza Czarnego, ekosystemy roślinne, populację i bioróżnorodność ptaków oraz ryb, a potencjalnie nawet na konieczność zmiany charakteru gospodarki rolnej i wodnej południowej Ukrainy⁴⁹. Zniszczenie zapory wodnej jest, zgodnie z Protokołem I do Konwencji genewskich, zbrodnią wojenną. Podobnie jak w przypadku wszystkich, zwłaszcza nagłaśnianych międzynarodowo, zbrodni popełnionych podczas wojny, o wysadzenie zapory Rosja oskarżyła Ukrainę. Biorąc pod uwagę, że elektrownia kachowska i zniszczona zapora znajdują się na terytorium okupowanym przez Rosję (która nie dopuszcza tam organizacji międzynarodowych), w chwili obecnej niemożliwe jest potwierdzenie przesłanek wskazujących na odpowiedzialność Rosji⁵⁰.

⁴⁸ Zob. szerzej raport ONZ: *Post-Disaster Needs Assessment. 2023 Kakhovka Dam Disaster, Ukraine*, <https://ukraine.un.org/en/248860-post-disaster-needs-assessment-report-kakhovka-dam-disaster>.

⁴⁹ Zob. szerzej raport organizacji Ukraińska Grupa Ochrony Przyrody: *Якими є наслідки російського теракту на Каховській ГЕС для дикої природи?*, <https://uncg.org.ua/iakymy-ie-naslidky-rosijskoho-teraktu-na-kakhovskij-hes-dlia-dykoi-pryrody/>.

⁵⁰ D. Johnson, *Could Russia be held accountable for the destruction of the Kakhovka Dam?*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/can-russia-be-held-accountable-for-the-destruction-of-kakhovka-dam/>.

Im dłużej będzie trwała wojna, tym więcej negatywnych konsekwencji dla środowiska naturalnego przyniesie. Odtworzenie zniszczonych ekosystemów, o ile będzie możliwe, potrwać może dziesiątki lat. Konsekwencje środowiskowe wojny dotkną także państwa graniczące z Ukrainą.

4. ● Fałszywa symetria

Rosja konsekwentnie zaprzecza jakimkolwiek swoim zbrodniom. Nie odnosi się to jedynie do agresji wobec Ukrainy, ale do wszelkich konfliktów, w jakich kiedykolwiek uczestniczyły Związek Radziecki i Federacja Rosyjska. Na przykład jakiegokolwiek wzmianki o zbrodniach popełnianych przez Armię Czerwoną w czasie II wojny światowej są w Rosji piętnowane jako „fałszowanie historii”.

Równie konsekwentnie o zbrodnie popełniane w czasie wojny w Ukrainie strona rosyjska oskarża Ukraińców – jednym z kluczowych propagandowych uzasadnień „specjalnej operacji wojskowej” była ochrona ludności rosyjskojęzycznej

przed zbrodniczymi ukraińskimi nacjonalistami i „nazistami”. Narracja ta jest szeroko, globalnie, rozpowszechniana przez rosyjską propagandę, co służyć ma usprawiedliwianiu w oczach świata własnych działań i dyskredytowaniu Ukrainy.

Rosja lansuje też tezę, że za konflikty na świecie i za zbrodnie wojenne odpowiedzialny jest przede wszystkim Zachód, a zwłaszcza Stany Zjednoczone. Wszelkie zaś działania Rosji, włącznie z brutalną przemocą zbrojną, są jedynie symetryczną odpowiedzią, aktem koniecznej obrony lub reakcją na „prowokacje” – taką samą retoryką posługiwała się propaganda radziecka. W ten sposób Rosja skutecznie wykorzystuje nastroje społeczne w Afryce, Ameryce Południowej, nie tyle prorosyjskie, ile antyzachodnie. Zachód często postrzegany jest w tych częściach świata jako agresywny, postkolonialny i postimperialny inicjator wielu wojen. Rosja przedstawia się więc jako siła przeciwstawiająca się złu płynącemu z Zachodu. Analogiczne działania prowadzi także wobec zachodnich społeczeństw, starając się je destabilizować i polaryzować np. poprzez wspieranie radykalnych „ruchów antywojennych” o charakterze antyamerykańskim i antyzachodnim – działał tak w latach 80. XX w. Związek Radziecki, działa tak obecnie Federacja Rosyjska.

W istocie jednak, biorąc pod uwagę zakres przedmiotowy działań, ich skalę, zasięg i intencje, nie ma żadnej symetrii między działaniami militarnymi Zachodu i Rosji. Państwa zachodnie brały i biorą udział w różnych konfliktach, przy

czym nierzadko zdarzały się także przypadki zbrodni wojennych. Nawet w XXI w. w czasie tzw. „wojny z terrorem”, inwazji na Irak i wojny w Afganistanie zachodnie armie, zwłaszcza amerykańska, dopuszczały się stosowania tortur, bezprawnych zatrzymań, morderstw i gwałtów na cywilach. Różni się to jednak diametralnie od działań Rosji – co pokazuje też iluzoryczność oczekiwań, że Rosja może być partnerem Zachodu⁵¹.

Zachód, w przeciwieństwie do Rosji, nie napadł na żadne państwo z intencją wymazania go z mapy i eksterminacji jego mieszkańców, nie bombardował z premedytacją miast, wsi i infrastruktury cywilnej, nie dopuszczał się masowych gwałtów, traktowanych jako instrument dehumanizacji i narzędzie wojny, nie mordował okrutnie i na szeroką skalę cywilów i jeńców wojennych, nie głodził ich, nie rabował wszystkiego, od zabawek po wyposażenie fabryk, nie werbował masowo przestępców do udziału w wojnie, nie mordował metodycznie elit, nie używał ludności cywilnej jako „żywych tarcz”, nie stosował „zaczystek” (ros. зачистка) – planowej likwidacji całych określonych grup, nie niszczył celowo świątyń i innych obiektów dziedzictwa kulturowego.

W przypadku Rosji zbrodnie wojenne mają też charakter masowy i nierzadko zorganizowany, podczas gdy zbrodnie

⁵¹ J. Olchowski, *Rosyjskie zbrodnie i ich kontekst międzynarodowy*, „Komentarze IeŚ” 2022, nr 127 (615), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjskie-zbrodnie-i-ich-kontekst-miedzynarodowy/>.

popęłniane np. przez Amerykanów w Wietnamie, Iraku czy Afganistanie miały zwykle charakter incydentalny i indywidualny (choć wskazać można także przykłady działań metodycznych, jak nielegalne przetrzymywanie podejrzanych o terroryzm w bazie Guantanamo).

Odmienny jest stosunek Zachodu i Rosji do prawa międzynarodowego: w miarę rozwoju międzynarodowego prawa konfliktów zbrojnych Zachód sukcesywnie implementuje jego normy w praktyce działania swoich sił zbrojnych, Rosja natomiast, podobnie jak Związek Radziecki⁵², ostentacyjnie lekceważy prawo międzynarodowe (nie tylko humanitarne) bądź traktuje je w sposób cynicznie instrumentalny – symbolicznym przykładem może być zarówno ostrzelanie Kijowa w czasie wizyty sekretarza generalnego ONZ w kwietniu 2022 r., jak i pozorny legalizm w działaniach Rosji, przejawiający się m.in. w organizacji „referendów” na anektowanych obszarach.

Jednak zasadniczą różnicą pozostaje kwestia przyzwolenia społecznego i akceptacji władz dla zbrodniczych działań – to kwestia systemowa. Na Zachodzie, inaczej niż w Rosji, zbrodnie wojenne, także popełniane przez własnych żołnierzy, są ujawniane i piętnowane przez opinię publiczną, media, organizacje społeczne. Są dokładnie opisywane przez instytucje państwowe, historyków, dziennikarzy, przedstawiane

---

⁵² M. Kramer, *Russia's War Against Ukraine: The Soviet Legacy and the Wellsprings of Russian Policy*, <https://www.youtube.com/watch?v=UnXgK7Zo3gQ>.

są w popkulturze. Są powodem do wstydu, nie dumy. Warto także dodać, że amerykańska zbrodnia wojenna, jaką była masakra w wietnamskiej wiosce My Lai w marcu 1968 r., uruchomiła w Stanach Zjednoczonych ogromne protesty społeczne przeciwko wojnie wietnamskiej, a w konsekwencji doprowadziła do utworzenia struktur w amerykańskich siłach zbrojnych zajmujących się ściganiem zbrodni wojennych. Wielu sprawców tych zbrodni stanęło przed sądem i zostało skazanych.

Mimo że nie wszyscy zostaną ukarani (ewentualnie kara może być niewspółmiernie niska do winy), kontrastuje to jednak zasadniczo z sytuacją w Rosji, gdzie nie można mówić o rosyjskich zbrodniach wojennych, nie można krytykować sprawców ani ich przełożonych. Sprawcy zbrodni nie zostaną osądzeni, ich czyny nie zostaną także potępione społecznie – masowe gwałty (ponad 2 mln), jakich dopuściła się Armia Czerwona w Niemczech pod koniec II wojny światowej, zostały w końcu powstrzymane przez dowództwo nie ze względu na ich zbrodniczy charakter, ale po to, by nie wpływały na wizerunek „oswobodzicieli” – nigdy ich w Rosji oficjalnie nie potępiono.

W przypadku Rosji, co warunkowane jest wieloma czynnikami, masowa przemoc wobec ludności cywilnej i zbrodnie popełniane z premedytacją są bowiem immanentną częścią instrumentarium politycznego, niezmiennie od stuleci. Brutalne działania wobec Ukrainy mają charakter systemowy i prowadzone są w poczuciu bezkarności, a ich celem jest

zniszczenie narodu i tożsamości ukraińskiej. Doraźnie chodzi także o zastraszenie i ukaranie antyrosyjskiego „sztucznego tworu”, jakim jest – według władz i znacznej części społeczeństwa rosyjskiego – Ukraina. Towarzyszy temu intensywny proces dehumanizowania Ukraińców, na poziomie tak działań rosyjskich władz, jak i reakcji społeczeństwa rosyjskiego oraz środowisk prorosyjskich poza Rosją.

W szerszym wymiarze zachowanie rosyjskich żołnierzy stanowi odzwierciedlenie patologii i demoralizacji społeczeństwa i państwa, a przede wszystkim samej armii, w której rokrocznie dochodzi do co najmniej kilkuset samobójstw z powodu znęcania się psychicznego i fizycznego – „diedowszczyzny”. By ograniczyć protesty zdesperowanych matek poborowych i nie psuć „wizerunku armii”, w 2015 r. zakazano publikacji informacji o tym zjawisku. To kolejna różnica między Zachodem a Rosją: stosunek do życia własnych obywateli. W Federacji Rosyjskiej, tak jak w Rosji carskiej i w ZSRR, życie ludzkie nie ma istotnej wartości.

5. **Kwestia odpowiedzialności Rosji**

Jak zauważył Fryderyk Wielki, zwycięzców się nie sądzi – słowa te zostały dobitnie potwierdzone po II wojnie światowej, w procesach norymberskim i tokijskim osądzono zbrodnie niemieckie i japońskie, jednak żadnej odpowiedzialności za zbrodnie wojenne nie ponieśli ani alianci, ani Związek Radziecki. Jeśli Federacja Rosyjska odniesie zwycięstwo w wojnie przeciw Ukrainie, jej zbrodnie najprawdopodobniej nie zostaną ukarane. W takim wypadku nie zostaną też powstrzymane jej neoimperialne ambicje, co będzie oznaczało groźbę kolejnych wojen, a w szerszym wymiarze pogłębi to i przyspieszy erozję systemu bezpieczeństwa zbiorowego

oraz instytucji międzynarodowych. To zatem, czy i jakie konsekwencje poniesie Rosja z tytułu popełnianych przez siebie zbrodni wojennych, zależy od wyniku trwającej wojny i zadecyduje o przyszłości prawa międzynarodowego i całej architektury bezpieczeństwa międzynarodowego.

W interesie całej społeczności międzynarodowej leży więc ukaranie rosyjskich zbrodni na poziomie zarówno sprawstwa wykonawczego (tj. bezpośrednich sprawców), jak i sprawstwa kierowniczego (przywódców politycznych i wojskowych). Możliwe to będzie dopiero po zakończeniu wojny i będzie to proces skomplikowany, zwłaszcza w kontekście ograniczonej efektywności międzynarodowego ścigania sprawstwa kierowniczego – przede wszystkim z powodów politycznych. Zbrodnie wojenne objęte są jednak tzw. jurysdykcją uniwersalną, zatem ich sprawców może i winno ścigać każde państwo świata.

Ukaranie zbrodni Rosji wymagać będzie też złożonej i długiej pracy dochodzeniowej i prokuratorskiej. Ukraina od początku rosyjskiej inwazji prowadzi śledztwa i zbiera dowody⁵³, zapadły też pierwsze wyroki wobec rosyjskich żołnierzy. To jednak działania niewystarczające i pozwalające Rosji na formułowanie zarzutów o stronniczość i brak wiarygodności. Konieczne są zatem szeroko zakrojone działania na poziomie międzynarodowym.

---

⁵³ Między innymi Narodowa Policja Ukrainy prowadzi rejestr *Военний злочинець*, zawierający ok. 200 tys. nazwisk.

Mimo paraliżu decyzyjnego ONZ (powodowanego obecnością Rosji w Radzie Bezpieczeństwa) przyjęto jednak szereg rezolucji dotyczących integralności terytorialnej Ukrainy i agresji Rosji, ponadto Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości stwierdził nielegalność agresji, nakazując Rosji zaprzestanie wszelkich działań wojennych, będących wojną napastniczą⁵⁴. Rosyjskie zbrodnie po raz pierwszy w historii stały się też przedmiotem szerokiej debaty międzynarodowej, co ma bezprecedensowe znaczenie polityczne⁵⁵.

Zareagowało wiele instytucji międzynarodowych: m.in. Rada Praw Człowieka ONZ już 4 marca 2022 r. ustanowiła międzynarodową komisję śledczą do spraw Ukrainy. Komisja ustaliła i zebrała dowody świadczące o tym, że Rosjanie z premedytacją mordowali, więzili, torturowali i deportowali ludność cywilną, znęcali się nad nią fizycznie i psychicznie, dopuszczali się gwałtów i przemocy seksualnej oraz wielu innych aktów łamania międzynarodowego prawa humanitarnego, dotyczących także infrastruktury. Ustalenia komisji są regularnie publikowane⁵⁶, podobnie jak np. rapor-

⁵⁴ J. Olchowski, *Wiarygodność organizacji międzynarodowych w obliczu inwazji Rosji na Ukrainę* (część 1), „Komentarze IeŚ” 2022, nr 212 (700), <https://ies.lublin.pl/komentarze/wiarygodnosc-organizacji-miedzynarodowych-w-obliczu-inwazji-rosji-na-ukraine-czesc-1/>.

⁵⁵ J. Olchowski, *Rosyjskie zbrodnie wojenne – kolejna odsłona starej taktyki*, „Komentarze IeŚ” 2022, nr 176 (564), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjskie-zbrodnie-wojenne-kolejna-odsłona-starej-taktyki/>.

⁵⁶ Raporty komisji dostępne są na stronie internetowej Rady Praw Człowieka: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iic/hr-ukraine/index>.

ty OBWE⁵⁷. Zarówno Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, jak i Zgromadzenie Parlamentarne NATO uznały zbrodnie Rosji za ludobójstwo (dotyczy to przede wszystkim deportacji ukraińskich dzieci).

Ukraina aktywnie stara się umiędzynarodowić proces ścigania rosyjskich zbrodni, by zwiększyć jego efektywność. W maju 2023 r. na szczycie Rady Europy podjęto decyzję o stworzeniu międzynarodowego rejestru zbrodni⁵⁸. W lipcu powołano w Hadze Międzynarodowe Centrum Ścigania Zbrodni Agresji przeciwko Ukrainie, zbierające materiał dowodowy i koordynujące pracę prokuratorów z Ukrainy, Unii Europejskiej, Stanów Zjednoczonych i Międzynarodowego Trybunału Karnego (MTK)⁵⁹. Europejski Trybunał Praw Człowieka przyjął skargę Ukrainy przeciwko Rosji, która jest oskarżana o agresję militarną, ataki na ludność cywilną i inne łamanie praw człowieka. Ponadto zarówno organizacje międzynarodowe (Rada Europy, Unia Europejska, NATO, OBWE), jak i kilkadziesiąt państw wspiera ideę powołania specjalnego międzynarodowego trybunału do

⁵⁷ Zob. np. *Third Interim Report on reported violations of international humanitarian law and international human rights law in Ukraine*, <https://www.osce.org/odihr/548629>.

⁵⁸ *Міжнародний Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України, — створено*, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/mijnarodniy-reestr-zbitkiv-zavdanih-agresieyu-rf-proti-ukraini-stvoreno>.

⁵⁹ *International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression Against Ukraine opened in The Hague*, <https://war.ukraine.ua/war-news/international-centre-prosecution-crime-aggression-against-ukraine-opened-hague/>.

spraw zbrodni agresji przeciw Ukrainie⁶⁰. MTK już 28 lutego 2022 r. wszczął dochodzenie w sprawie sytuacji w Ukrainie, a 17 marca 2023 r. podjął decyzję o wydaniu nakazów aresztowania wobec dwóch osób – urzędującego prezydenta Federacji Rosyjskiej, Władimira Putina, oraz rzeczniczki praw dziecka w Rosji, Marii Lwowej-Bielowej. Oskarżenia zostały o dopuszczenie się zbrodni wojennej w postaci bezprawnej deportacji lub przesiedlenia ludności cywilnej – dotyczy to deportacji ukraińskich dzieci, procederu zorganizowanego przez państwo rosyjskie. Biorąc pod uwagę dylematy prawno-polityczne, odnoszące się do kwestii immunitetu urzędującej głowy państwa niebędącego stroną MTK, trudno oczekiwać, że Putin zostanie aresztowany i przekazany do Hagi, jednak sam fakt wydania wobec niego nakazu aresztowania ma bezprecedensowe znaczenie polityczne⁶¹. W tym kontekście trzeba też podkreślić, że – podobnie jak Rosja – także Ukraina nie ratyfikowała Statutu Rzymskiego, jednak w latach 2014-2015 uznała jurysdykcję MTK w odniesieniu

⁶⁰ P.I. Labuda, *Countering Imperialism in International Law: Examining the Special Tribunal for Aggression against Ukraine through a Post-Colonial Eastern European Lens*, „Yale Journal of International Law” 2023, https://www.academia.edu/104820434/Countering_Imperialism_in_International_Law_Examining_the_Special_Tribunal_for_Aggression_against_Ukraine_through_a_Post-Colonial_Eastern_European_Lens.

⁶¹ Zob. szerzej T. Lachowski, *Czy Władimir Putin trafi do Hagi? O prawno-politycznych konsekwencjach nakazów aresztowania wydanych przez Międzynarodowy Trybunał Karny*, „Komentarze IeŚ” 2023, nr 67 (819), <https://ies.lublin.pl/komentarze/czy-wladimir-putin-trafi-do-hagi-o-prawno-politycznych-konsekwencjach-nakazow-aresztowania-wydanych-przez-miedzynarodowy-trybunal-karny/>.

do zbrodni wojennych, zbrodni przeciw ludzkości i zbrodni ludobójstwa, popełnionych na jej terytorium. Ponadto MTK może ścigać zbrodniarzy niezależnie od ich obywatelstwa⁶².

---

⁶² Stany Zjednoczone również nie są stroną Statutu Rzymskiego MTK. Jest nią natomiast Afganistan. Oznacza to, że MTK może działać na terytorium tego państwa i ścigać wszystkich zbrodniarzy, niezależnie od ich narodowości. Sytuacja jest więc analogiczna jak ta w Ukrainie – można ścigać Rosjan za działania na terytorium Ukrainy, a Amerykanów za działania w Afganistanie.

Podsumowanie

Niniejsze opracowanie nie jest próbą dokonania zestawienia i analizy prawnej zbrodni, których dopuściła się i dopuszcza Federacja Rosyjska podczas agresji na Ukrainę. Celem jest przedstawienie skali i przykładów zbrodniczych działań Rosji. Należy podkreślić, że zasadniczą zbrodnią jest akt agresji, za który osobistą odpowiedzialność ponoszą przywódcy Rosji. Trzeba mieć także świadomość, że wiele opisanych tu czynów może być kwalifikowanych jednocześnie jako zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości i ludobójstwo – w tym ostatnim przypadku kluczowa jest nie skala, a *modus operandi* (choć ostateczna kwalifikacja prawna dokonana

zostanie po zakończeniu wojny i zebraniu materiałów dowodowych i procesowych). Obecnie dane, dotyczące skali przestępstw, są niepełne, ponieważ zbadanie i udokumentowanie ich możliwe jest tylko na tych terytoriach Ukrainy, które Rosjanie już opuścili. Należy też pamiętać, że agresja Rosji przeciw Ukrainie trwa zarówno w wymiarze *de iure*, jak i *de facto* od 2014 r.

Nie ma wątpliwości, że zbrodnie wojenne Rosji nie mają charakteru incydentalnego i przypadkowego, a popełniane są systemowo, systematycznie i z premedytacją oraz z intencją zniszczenia ukraińskiego państwa i narodu. Doraźnie działania te mają służyć złamaniu morale i woli oporu Ukraińców, zarówno społeczeństwa, jak i władz, oraz skłonieniu ich do kapitulacji. Jednak po niemal dwóch latach od inwazji cel ten nie został osiągnięty – nie złamano determinacji Ukraińców, a skala rosyjskiej brutalności doprowadziła do przeciwnego skutku, tj. konsolidacji narodu ukraińskiego.

Agresja Rosji będzie także miała konsekwencje dla regionalnego i globalnego bezpieczeństwa międzynarodowego. Mogą być one bardzo zróżnicowane w zależności od tego, jaki będzie wynik wojny (w której zginęło już lub zostało rannych po obu stronach ok. pół miliona żołnierzy). Wygrana Rosji oznaczać będzie prawdopodobnie gwałtowną erozję instytucjonalnego systemu bezpieczeństwa, kryzys wiarygodności prawa międzynarodowego i wzrost poziomu agresji w stosunkach międzynarodowych. Znamienny jest fakt,

że zbrodni wojennych dopuszcza się w sposób metodyczny i zaplanowany stały członek Rady Bezpieczeństwa ONZ.

W interesie całej społeczności międzynarodowej jest zatem ukaranie Rosji. Jeśli pozostanie bezkarna (po raz kolejny), nie tylko będzie to miało znaczenie moralne, ale też może doprowadzić do daleko idącej destabilizacji całego systemu międzynarodowego i może wpłynąć na bezpieczeństwo wielu państw i narodów. Trzeba też pamiętać, że nawet w najbardziej sprzyjających okolicznościach nie wszystkie zbrodnie i ich sprawcy zostaną ukarani, a sam proces ich ścigania i pociągania do odpowiedzialności będzie trwał wiele lat.

Bibliografia

- Barcik J., Srogosz T., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2019.
- Bazhenova H., *Demograficzne wyzwania Ukrainy*, „Komentarze IEŚ” 2023, nr 221 (973), <https://ies.lublin.pl/komentarze/demograficzne-wyzwania-ukrainy/>.
- Bazhenova H., *Drugi front Ukrainy: kampania siewna 2022*, „Komentarze IEŚ” 2022, nr 87 (575), <https://ies.lublin.pl/komentarze/drugi-front-ukrainy-kampania-siewna-2022/>.
- Bazhenova H., *Ochrona dziedzictwa kulturowego Ukrainy w czasie wojny*, „Komentarze IEŚ” 2022, nr 107 (595), <https://ies.lublin.pl/komentarze/ochrona-dziedzictwa-kulturowego-ukrainy-w-czasie-wojny/>.

- Bazhenova H., *Ukraińskie rolnictwo rok po inwazji: wyniki i prognozy*, „Komentarze IES” 2023, nr 57 (809), <https://ies.lublin.pl/komentarze/ukrainskie-rolnictwo-rok-po-rosyjskiej-inwazji-wyniki-i-progno/>.
- Bazhenova H., *Wojna na Ukrainie: przestępstwa przeciwko środowisku (część 1)*, „Komentarze IES” 2022, nr 117 (605), <https://ies.lublin.pl/komentarze/wojna-na-ukrainie-przestepstwa-przeciwko-srodowisku-czesc-1/>.
- Bruszewski M., *Wagnerowcy przyznali się do zbrodni. „Zabijaliśmy wszystkich”*, <https://defence24.pl/wojna-na-ukrainie-raport-specjalny-defence24/wagnerowcy-przyznali-sie-do-zbrodni-zabijalismy-wszystkich>.
- Curanović A., *Skazana na imperium? Lęki i dyskurs imperialny w procesie samoidentyfikacji Rosji poradzieckiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 19 (2021), z. 2.
- Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO*, <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>.
- Drabczuk M., Szabaciuk A., *Rosyjska wojna na wyniszczenie. Zmasowane ataki na ukraińską infrastrukturę krytyczną i ich skutki*, „Komentarze IES” 2022, nr 248 (736), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjska-wojna-na-wyniszczenie-zmasowane-ataki-na-ukrainska-infrastruktura-krytyczna-i-ich-skutki/>.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2020.
- Grzebyk P., *„Specjalna operacja wojskowa” Rosji w Ukrainie – indywidualna odpowiedzialność za zbrodnie agresji i zbrodnie wojenne*, „Państwo i Prawo” 2022, nr 9.
- Hołda J., Hołda Z., Ostrowska D., Rybczyńska J., *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2014.

- International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression Against Ukraine opened in The Hague*, <https://war.ukraine.ua/war-news/international-centre-prosecution-crime-aggression-against-ukraine-opened-hague/>.
- Johnson D., *Could Russia be held accountable for the destruction of the Kakhovka Dam?*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/can-russia-be-held-accountable-for-the-destruction-of-kakhovka-dam/>.
- Khara A., *Putin's Ukraine genocide is rooted in Russian impunity for Soviet crimes*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-ukraine-genocide-is-rooted-in-russian-impunity-for-soviet-crimes/>.
- Kramer M., *Russia's War Against Ukraine: The Soviet Legacy and the Wellsprings of Russian Policy*, <https://www.youtube.com/watch?v=UnXgK7Zo3gQ>.
- Labuda P.I., *Countering Imperialism in International Law: Examining the Special Tribunal for Aggression against Ukraine through a Post-Colonial Eastern European Lens*, „Yale Journal of International Law” 2023, https://www.academia.edu/104820434/Countering_Imperialism_in_International_Law_Examining_the_Special_Tribunal_for_Aggression_against_Ukraine_through_a_Post_Colonial_Eastern_European_Lens.
- Lachowski T., *Czy Władimir Putin trafi do Hagi? O prawno-politycznych konsekwencjach nakazów aresztowania wydanych przez Międzynarodowy Trybunał Karny*, „Komentarze IES” 2023, nr 67 (819), <https://ies.lublin.pl/komentarze/czy-wladimir-putin-trafi-do-hagi-o-prawno-politycznych-konsekwencjach-nakazow-aresztowania-wydanych-przez-miedzynarodowy-trybunal-karny/>.
- Lachowski T., Stępniewski T., *Ludobójstwo w służbie odbudowy imperium*, „Nowa Europa Wschodnia” 2023, nr 2.

- Landmine Use in Ukraine*, Human Rights Watch, June 2023, <https://www.hrw.org/news/2023/06/13/landmine-use-ukraine>.
- Mälksoo L., *Russian Approaches to International Law*, Oxford University Press: Oxford 2015.
- Marcinko M., *Klasyfikacja prawna zbrodni międzynarodowych*, https://nauka.uj.edu.pl/aktualnosci/-/journal_content/56_INSTANCE_Sz8leLojYQen/74541952/150532935.
- Olchowski J., Bazhenova H., *Ukraina*, [w:] *Raport. Bezpieczeństwo energetyczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. B. Surmacz, M. Paszkowski, Lublin 2023.
- Olchowski J., *Rosyjskie zbrodnie i ich kontekst międzynarodowy*, „Komentarze IeŚ” 2022, nr 127 (615), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjskie-zbrodnie-i-ich-kontekst-miedzynarodowy/>.
- Olchowski J., *Rosyjskie zbrodnie wojenne – kolejna odsłona starej taktyki*, „Komentarze IeŚ” 2022, nr 176 (564), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjskie-zbrodnie-wojenne-kolejna-odslona-starej-taktyki/>.
- Olchowski J., *Wiarygodność organizacji międzynarodowych w obliczu inwazji Rosji na Ukrainę (część 1)*, „Komentarze IeŚ” 2022, nr 212 (700), <https://ies.lublin.pl/komentarze/wiarygodnosc-organizacji-miedzynarodowych-w-obliczu-inwazji-rosji-na-ukraine-czesc-1/>.
- Post-Disaster Needs Assessment. 2023 Kakhovka Dam Disaster, Ukraine*, <https://ukraine.un.org/en/248860-post-disaster-needs-assessment-report-kakhovka-dam-disaster>.
- Report on Violations and Abuses of International Humanitarian and Human Right Law, War Crimes and Crimes Against Humanity, Related to the Forcible Transfer and/or Deportation of Ukrainian Children to the Russian Federation*, <https://www.osce.org/odihhr/542751>.

- Rosja wywiozła kilka tysięcy dzieci z obwodu chersońskiego, <https://belsat.eu/pl/news/15-10-2022-rosja-wywiozla-kilka-ty-siecy-ukrainskich-dzieci-z-obwodu-chersonskiego>.
- Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r., Dz.U. 2003 nr 78 poz. 708, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030780708>.
- Sapuppo M., *Russia accused of deliberately targeting journalists in Ukraine*, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/russia-accused-of-deliberately-targeting-journalists-in-ukraine/>.
- Shaw M.N., *Prawo międzynarodowe*, Poznań 2006.
- Snyder T., *Russia Intends to Commit Genocide in Ukraine, Six Ways to Prove It*, „European Pravda”, 23.10.2022, <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/10/23/7149219/>.
- Syniuk O., Sokurenko Y., Okhotnikova N., *“Women’s cells” of Khereson torture chamber: analytical report based on the testimonies of detainees*, Kyiv 2023.
- Szabaciuk A., *Rosyjska mobilizacja na okupowanych obszarach Ukrainy*, „Komentarze IeŚ” 2023, nr 232 (984), <https://ies.lublin.pl/komentarze/rosyjska-mobilizacja-na-okupowanych-obszarach-ukrainy/>.
- Szabaciuk A., *„Zło przyszło z Zachodu”. Okultyzm, magia i „desatanizacja” w rosyjskiej propagandzie wojennej*, „Komentarze IeŚ” 2022, nr 231 (719), <https://ies.lublin.pl/komentarze/zlo-przyszlo-z-zachodu-okultyzm-magia-i-desatanizacja-w-rosyjskiej-propagandzie-wojennej/>.
- Third Interim Report on reported violations of international humanitarian law and international human rights law in Ukraine*, <https://www.osce.org/odihr/548629>.

- "We Had No Choice". "Filtration" and the Crime of Forcibly Transferring Ukrainian Civilians to Russia*, <https://www.hrw.org/report/2022/09/01/we-had-no-choice/filtration-and-crime-forcibly-transferring-ukrainian-civilians>.
- Zielińska E., *Definicja zbrodni agresji w polskim kodeksie karnym w świetle art. 8 bis Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego*, Warszawa 2010.
- Вандалізм і мародерство: війна Росії проти культурної спадщини України*, <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3729227-vandalizm-i-maroderstvo-vijna-rosii-proti-kulturnoi-spadsini-ukraini.html>.
- Діти війни, <https://childrenofwar.gov.ua/>.
- Конфликт с Украиной: оценки сентября 2023 года*, <https://www.levada.ru/2023/10/03/konflikt-s-ukrainoj-otsenki-sentyabrya2023-goda/>.
- Міжнародний Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України, – створено*, <https://minjust.gov.ua/news/ministry/mijnarodniy-reestr-zbitkiv-zavdanih-agresieyu-rf-proti-ukraini-stvoreno>.
- Одобрение органов власти*, <https://www.levada.ru/indikatory/odobrenie-organov-vlasti/>.
- Окупанти примусово паспортизують дітей від 14 років на ТОТ*, <https://suspilne.media/466379-okupanti-primusovo-pasportizuut-ditej-vid-14-rokiv-na-tot-centr-nacionalnogo-sprotivu/>.
- Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*, <https://ecozagroza.gov.ua/>.
- План відновлення України*, <https://recovery.gov.ua/>.
- Статья Владимира Путина «Об историческом единстве русских и украинцев»*, <http://kremlin.ru/events/president/news/66181>.

Україна: Втрати серед цивільних осіб станом на 24 вересня 2023 року, <https://ukraine.un.org/uk/247232>- україна-втрати-серед-цивільних-осіб-станом-на-24-вересня-2023-року.

Через російську агресію в Україні постраждали вже 1322 об'єкти культурної інфраструктури, <https://www.kmu.gov.ua/news/cherez-rosiisku-ahresiiu-v-ukraini-postrazhdaly-vzhe-1322-obiekty-kulturnoi-infrastruktury>.

Что Россия должна сделать с Украиной, <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>.

Якими є наслідки російського теракту на Каховській ГЕС для дикої природи?, <https://uncg.org.ua/iakymy-ie-naslidky-rosijskoho-teraktu-na-kakhovskij-hes-dlia-dykoi-prirody/>.

120 млн тонн викидів за рік. Війна росії проти України віддаляє світ від кліматичної нейтральності, <https://mepr.gov.ua/120-mln-tonn-vykydiv-za-rik-vijna-rosiyi-proty-ukrayiny-viddalayaye-svit-vid-klimatychnoyi-nejtralnosti/>.

Należy podkreślić, że zasadniczą zbrodnią jest akt agresji, za który osobistą odpowiedzialność ponoszą przywódcy Rosji. Trzeba mieć także świadomość, że wiele opisanych tu czynów może być kwalifikowanych jednocześnie jako zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości i ludobójstwo – w tym ostatnim przypadku kluczowa jest nie skala, a *modus operandi*.

Nie ma wątpliwości, że zbrodnie wojenne Rosji nie mają charakteru incydentalnego i przypadkowego, a popełnianie są systemowo, systematycznie i z premedytacją oraz z intencją zniszczenia ukraińskiego państwa i narodu.

ISBN 978-83-67678-31-5

www.ies.lublin.pl